

TARİHÎ TÜRK DİLİNİN YABANCI KAVRAMLARI KARŞILAMADA YETKİNLİĞİ: ASHÂB KAVRAMININ TÜRKÇE İLK KUR'AN ÇEVİRİLERİNDEKİ KARŞILIKLARI

Suat ÜNLÜ*

Banu DURGUNAY**

Geliş Tarihi: Ekim, 2016

Kabul Tarihi: Aralık, 2016

Öz

Diller arası sözcük ödünçlemelerinden başlıcalarının dinsel ve yazınsal olarak birbirine yakın diller arasında görüldüğü ifade edilmektedir. Türklerin X. yüzyıldan itibaren topluluklar hâlinde İslam dinini benimsemesiyle bu dinin temel dili Arapça ile dilsel ilişkiler de yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada Arapça ashâb kavramının farklı tarihî dönemlere işaret eden Türkçe ilk Kur'an çevirilerindeki kullanım alanı belirlenecek ve bu örnek kavramın karşılanmasında hangi söz veya söz öbeklerinden yararlanıldığı tespit edilecektir. Bu amaçla kavram, Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde taranmış ve kavrama karşılık olarak getirilen dilsel veriler incelenmiştir. Çalışmada aynı zamanda dilsel ödünçleme sürecinin Türkçe ilk Kur'an çevirilerinden yola çıkılarak gösterilmesine ve Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan bu çevirilerde ödünçlemelerin hangi dilden, ne sıklıkla yapıldığı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Ashâb Kur'an'da en çok geçen kavramlardan biri olması dolayısıyla seçilmiştir. Çalışmada, ashâb kavramının Türkçe ilk Kur'an çevirilerindeki karşılıkları, içinde geçtiği metinle birlikte verilmiştir. Taranan metinler arasında daha eski tarihli oldukları bilinen nüshalarda, dinin öğretilmesi ve kolay anlaşılması amacıyla uygun olarak, Türk dilinin terimlere karşılık verme yetkinliğinden daha fazla yararlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe ilk Kur'an Çevirileri; ashâb; ödünç sözcükler; tarihî Türk dili.

CAPABILITY OF OLD TURKISH IN FULFILLING NEW CONCEPTS: THE EQUIVALENTS OF THE TERM ASHAB IN EARLY TURKISH QURAN TRANSLATIONS

Abstract

It has been stated that loanwords are gained chiefly between languages, that has the same religious or literary backgrounds. When Turks entered into Islam in masses since 10th century, they have established a linguistic relationship with Arabic, the main language of Islam. In this study, Arabic *ashab* concept will be studied in different historical periods of Quran translations to Turkish. The study will focus on revealing the words or phrases that are employed instead of the concept.

*Doç. Dr.; Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, suatunlu06@gmail.com.

**Arş. Gör.; Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl., banudurgunay@akdeniz.edu.tr.

Firstly, this article will provide brief explanation about one of the most common notions in Qur'an; "ashab". Later by examining the paraphrases of the concept in early Qur'an translations; the sufficiency of Turkish phrases in substituting the concept will be analyzed. The article excerpts the contemporary texts comprising the "ashab" concept. It will be concluded that the older texts make use of Turkish terminology more with the purpose of ease of understanding and ease of dissemination of religious teaching.

Keywords: The first Turkish Quran Translations; Ashab; loanwords; old Turkish language.

Korpus

Bu çalışma, Türkoloji literatüründe, TİEM 73 KT 1v-235v/2=001/001=020/135 (Kök, 2004), TİEM 73 KT (235v/3=451v/9=021/001=114/006 (Ünlü, 2004), Rylands KT (Eckmann, 1976; Ata, 2004), Hekimoğlu KT (Sağol, 1993-1999), Özbekistan KT (Üşenmez, 2010-13) ve Anonim Tefsir (Borovkov, 1963, 2002; Usta, 1989, 2011) olarak bilinen Karahanlı ve Harezmi sahasından ilk çeviri ve tefsirlerle birlikte, batı Türk yazı dili çevresinin erken tarihli TİEM 40 KT (Topaloğlu, 1976-1978) ve Manisa KT (Karabacak, 1994-1999) çevirilerine dayandırılmıştır. Çalışmanın merkezinde Doğu Türkçesi ile ilk Kur'an çevirileri bulunmaktadır. Anonim Tefsir'in satır arası bire bir çevirilere sahip olması bu çalışmanın kapsamına alınmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Doğu Türkçesi ile ilk Kur'an çevirilerine benzer bir söz dağarcığı bulunduğu düşünüldüğü için Batı Türkçesi ile ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 40; Arapça, Farsça ağırlıklı bir çeviri olması bakımından da Manisa KT çalışmaya dâhil edilmiştir.

Giriş

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinin içerdiği dil malzemesi, en genel anlamda söz varlığını inceleyen bir dilbilim dalı olan sözcükbilim (*lexicology*) çalışmaları için oldukça değerli kaynaklardır. Söz bilimi de denilen sözcükbilimin birçok alt dalı bulunmaktadır. Tarihî sözcükbilimin dallarından biri olan köken bilimi (*etymology*) sözcüklerin doğuşunu inceleyen, anlamlarını açıklığa kavuşturan bir araştırma alanı olmasının yanında eski zamanlarda dile giren ödünçleme söz varlığının giriş yollarını da araştırır (Ahanov, 2013: 80). Bu yönüyle ödünçleme sözcüklerden yola çıkılarak farklı milletlerin tarihî ilişkileri de aydınlatılmaktadır.

Söz varlığının tarih ve kültürle ilişkili inceleme alanına eğilen Doğan Aksan, dilin belli bir döneme ait metnini yabancı etkiler açısından inceleyerek, o dili konuşan toplumun, söz konusu süre zarfında hangi kültür hareketlerine sahne olduğunu ve dış etkilerin neler olduğunu saptamanın mümkün olabileceğini ileri sürer (Aksan, 2009: 65). Dildeki yabancı etkilerin ele alınmasında belki de en elverişli metinler çeviri eserlerdir. Çeviri işi ilgili dillerin anlatım yollarının ve olanaklarının tüm incelikleriyle bilinmesini gerektirir. Çevirinin yapıldığı dilde nasıl en iyi şekilde karşılık verileceğini bilen çevirmenin dilin imkânlarına rağmen yabancı

dildeki kavramları olduğu gibi bırakması veya başka dillerden karşılıklar vermesi diller arası ilişkilerin tespitinde önemli ipuçları olarak değerlendirilebilir.

Yabancı kavramlara Türkçe karşılıklar vermede, Türkler için neredeyse bir geleneğe dönmüş çeviri faaliyetlerinin etkisi bulunmaktadır. Uygurlar zamanında Budist ve Maniheizt çevrelere ait metinlerin çevirileri yoluyla dinsel inançların halk için anlaşılır olması sağlanmış, aynı zamanda da dilin daha çok işlenip gelişmiş bir yazı dili durumuna gelmesinde önemli bir yol kat edilmiştir (Tezcan, 1994: 316). Bu terminolojiden Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde de yararlanılmıştır.

Diller arası ilişkilerde sıkça görülen ödünçlemelerden başlıcaları dinî yaklaşımlara bağlı olarak görülmektedir (Aksan, 2009: I, 137). İslam dininin temel dili olan Arapçadan ödünçlenen birçok sözcük, Türkçelerinin yerine din adamları ve aydınlar aracılığıyla halk arasında yaygınlaşmıştır (Aksan, 2009: I, 138). Bununla birlikte ödünçleme sözcüklerin dilde yaygınlaşmasının ve yerleşmesinin uzun bir zamana ihtiyaç duyduğu bu çalışmaya konu olan Kur'an çevirilerinden yola çıkılarak söylenebilir. Aynı şekilde dinin temel dilinin halk arasında yaygınlaşmasında Kur'an çevirileriyle takip edilebilen Arapça ve Türkçe terminolojinin birlikte kullanıldığı bir sürecin de bulunduğu görülmektedir.

Doğu Türkçesine ait ilk Kur'an çevirilerinde dinî terimlere Türkçe karşılıklar getirilerek dinin daha kolay yayılıp, anlaşılmasına çalışılmıştır. Halkın diline uygun olan bu karşılıklarla birlikte dinî inanışların halk tarafından daha kolay benimsenmesi amaçlanmış olmalıdır.

Bu çalışmada belirli bir dinî kavramın seçilerek ve farklı tarihî dönemlere işaret eden ilk Kur'an çevirilerindeki tüm kullanım alanının belirlenmesi ve örneklerin Arapça (İslam'ın temel dili), Farsça (Anadolu sahasında yazınsal dil) ve Türkçe ile karşılanmalarının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Kur'an'da *ashâb* kavramına verilen karşılıklarının incelenmesi uygun bulunmuştur. Çalışmada, *ashâb* kavramı Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde taranmış ve bu kavrama karşılık olarak seçilen dil verileri incelenmiştir. Bu yolla Türkçe ilk Kur'an çevirilerindeki dilsel ödünçleme süreci ve Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan bu çevirilerde hangi ödünçlemelerin ne sıklıkla yapıldığı gösterilmek istenmiştir.

Çalışmada ilk önce Arapça kavramın sözlük anlamlarına ve İslamiyetle kazandığı anlamlara değinilecek, daha sonra da ilk Kur'an çevirilerinde *ashâb* kavramını karşılayan ifadeler ele alınacaktır. Böylece özellikle Doğu Türkçesine ait ilk çevirilerde Türkçenin bir yazı dili olarak oldukça verimli ve gelişmiş olarak kullanıldığı gösterilecektir. Taranan kimi örneklerde Türk dilinin terim yapma yeteneğinin ihmal edildiği de dikkatlere sunulacaktır. Çalışmanın sonuna bu amaçla grafikler eklenmiştir. Hacmi daha fazla arttırmamak

için *ashâb* kavramına karşılık gelen sözcük ve sözcük gruplarının etimolojileri ve kültürel bağlamlarına yeri geldiğinde değinmekle yetinilmiştir.

Çalışmaya konu olan *sahâbe* kavramı bir kimseyle arkadaş, yoldaş olmak anlamına gelir, *sohbet* kökünden türer ve *sâhib* sözcüğünün çoğuludur. Sahâbeden bir kimse anlamına gelen *sahâbi* de *sâhib* yerine çokça kullanılan bir sözcüktür. Aynı şekilde *sahâbi* sözcüğünün çoğulu olan *ashâb* da sıklıkla kullanılır (Efendioğlu, 2008: 491). İslamiyetle birlikte *sahâbi*, *sahâbe* ve *ashâb* sözcükleri Hz. Peygamber'i görüp ona inanan ve Müslüman olarak ölen insanlar için kullanılmaya başlanmıştır (Efendioğlu, 2008: 491; Karagöz, 2005: 571).

Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi sırasında büyük bir olasılıkla güçlük yaratan *ashâb* kavramı eldeki Türkçe ilk çevirilerde farklı söz ve söz gruplarıyla karşılanmıştır. *Ashâb* kavramı Kur'an'da birçok yerde fiil olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları İlk Türkçe Kur'an çevirilerinde birleşik fiillerle karşılanırken bir kısmı da kök fiillerle karşılanmıştır. *Ashâb* kavramı isim olarak da kullanılmıştır. *Ashâb* kavramının tamlamalarda kullanılarak Kur'an'da geçen toplulukları ifade ettiği görülmektedir.

1. Ashâb Kavramı'nın Kur'an'da Geçen Anlamları ve Türkçe ilk Kur'an Çevirilerindeki Karşılıkları

1.1. Kavramın "Arkadaşlık etmek" Anlamının Fiil Çekimiyle Karşılanması

Ar. "صاحِبُهُمْ": T. İşläşgil; *çoldaşlık kılgıl*; *muşâhib ol*; *sohbat eyle*

TİEM 73: ägär çatıglansalar seniñ birlä ortak çatıguluquñ üçün maña bolsa maña anda bilig boyun sümägil anlarğa *işläşgil* anlar birlä dünyä içindä edgülig birläüdü bargıl anıñ yolına kim yansa maña yana maña turur yanıñızlar uqturur män silärkä anı kim kıılır ärdiñizlär (299r/4=031/015).

Hekimoğlu KT: Tağı eger cihäd kıılışsalar, munung üze kim ortakçoşsang manga, ol nirseni kim yok sanga anıng birle bilig; boyu sümegil anlarğa. Tağı *çoldaşlık kılgıl* dünyäde körklüg çoldaşlık kılmak. Tağı uyğıl ol kim irsening yolına kim kıayttı menin tapa. Andın song benim tapa kıaytıñız. Haber birür mü sizge ol nirse birle kim kıılır irdingiz (393a/5=031/015).

Manisa KT: Eger cehd eyleseler şirk getürmege baña sen bilmegen nesne bile anlara muñı olma. *Muşâhib ol* dünyäde anlar bile yaşıllık bile. Tabi' ol baña tevbe eyleyüp rucü' eyleyenler yolına, andan soñra rucü' nuz bañadır. Haber virür-men size siz işlegen işleri (292b/5=031/015).

TİEM 40: Dakı eger dürişeler senün-ile, anun üzere kim ortak eyleyesin bana, anı kim yokdur senün ana bilmegün; boyun virme ol ikiye. Dakı *sohbat eyle* anların-ıla dünyäde, eyü. Dakı uy anun yoluna kim döndi bendin yana. Andan, bendin yanadır dönecek yirünüz; pes habar virem sizei anı kim işler oldunuz (195b/8=031/015).

Kur'an: Eger (annen ve baban), hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için benimle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim (Diyanet, 2013: 031/015).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يُضْحَبُونَ" karşılığı, **işleşgil** (T.): **kıldaşlık kılığıl** (T.): **muşâhib ol** (Ar.+T.): **sohbat eyle** (Ar.+T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir. *İşleş-* fiili, iş+le-ş- biçimindedir. *iş/e-*, "birlikte çalışmak, ortak bir iş yapmak" anlamındadır (Clouston, 1972: 263). -ş ekiyle zaten fiilin kendinde var olan birliktelik anlamını biraz daha kuvvetlendirmiştir. Birlikte çalışmak yardımı, desteklemeyi, birbiriyle görüşüp, fikir almayı gerektirdiğinden Ar. "صَاحِبُهُمْ" sözcüğünü karşılamıştır.

1.2. Kavramın "Kurtarmak, sahip çıkmak" Anlamının Fiil Çekimiyle Karşılanması

Ar. "يُضْحَبُونَ": T. **eşlängäylär; işleñeyler; kórkutulurlar; nuşret dağı muşâhib olmaz; aman virilürler**

TİEM 73: azu bar mu anlarnıñ tañrıları yığsa anlarnı bizdä adın umaslar yârî bermäkkä kändü özlärinä ap ymä anlar biziñdin **eşlängäylär** (237r/5=021/043).

Anonim KT: Yâ azu anlarnıñ mü yığar anlarnı, bizden adın? Uymağaylar yaru kılu etözleriñe ap yeme anlar bizdin yarı bulıñğay, **işleñeyler** (34a/5=021/043).

Hekimoğlu KT: Aygıl: Haqıkat üze kórkutur miz sizni vahy birle. "Tağı eşitmez sağırla<r> du'ânı, ol vaqtın kim **kórkutulurlar** (314a/1=021/043).

Manisa KT: Belki anlaruñ tañrıları mı vardır ki men' eyler bizüm 'azâbumuzdan. Güçleri yitişmez neflerini nuşret eylemege, anlara bizden **nuşret dağı muşâhib olmaz** (227b/2=021/043).

TİEM 40: Ay, var mı anların tañrıları kim yığa anları, bizden ayruk güçleri yitmez, gündüzilerine yarı virmeklige, ne dağı anlar bizden ya'nî bizüm azâbumuzdan, **aman virilürler** (154b/5=021/043).

Kur'an: Yoksa bizim dışımızda onları koruyacak ilâhları mı var? O ilâh edindikleri nesnelere kendilerine bile yardım edemezler. Zaten onlar bizden de yardım görmezler (Diyanet, 2013: 021/043).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يُضْحَبُونَ" karşılığı, **eşlängäylär** (T.): **işleñeyler** (T.): **kórkutulurlar** (T.): **nuşret dağı muşâhib olmaz** (Ar.+T.): **aman virilürler** (Ar.+T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

1.3. Kavramın "Eş, eşler" Anlamının İsim ile Karşılanması

1.3.1 Ar. "صَاحِبُهُمْ": T. eşlärini; kıldaşlarınğa; anlardın birini; şâhiblerine; işlerini

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 73'te **eşlärini**; Anonim KT'de **kıldaşlarınğa**; Hekimoğlu KT'de **anlardın birini**; Manisa KT'de **şâhiblerine**; TİEM 40 KT'de **işlerini** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ündädilär **eşlärini** älig uzat(t)ı siñrin kâsti (390r/5=054/029).

Anonim KT: kıçırıldılar **kıldaşlarınğa**. Sunuştı kılıçını, singirin kestiler (63a/3=054/029).

Hekimoğlu KT: kıçırıldılar **anlardın birini**, sundı singirin kesti (507a/1=054/029).

Manisa KT: Nidâ eylediler **şâhiblerine** ki Kažari'bni Sâlih-idi. Cürürat eyledi deveyi öldürmege, öldürdi (389a/9=054/029).

TİEM 40: Pes kığırdılar **işlerini**; pes duttı, pes depeledi ya'nî deveyi (252b/11=054/029).

Kur'an: Derken, (kavmin en azgını olan) arkadaşlarını çağırdılar. O da işe koyuldu ve deveyi kesti(Diyanet, 2013: 054/029).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "صَاحِبِيكُمْ" karşılığı, **eşlärini** (T.); **kıldaşlarınca** (T.); **anlardan birini** (T.); **şāhiblerine** (Ar.); **işlerini** (T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

1.3.2. Ar. "صَاحِبِيكُمْ" "arkadaşınız": T. **eşinizlär**; **kıldaşınız**; **kıldaşınız**; **şāhibünüz**; **işünüz**

TİEM 73: azmadı **eşinizlär** yolsuz bolmadı (387r/3=053/002).

Anonim KT: Azmadı **kıldaşınız** Muhammed'a. Yol hem yitürmedi Mi' rāc tūni (58b/1=053/002).

Hekimoğlu KT: azmadı **kıldaşınız** taķı azmadı (503a/2=053/002).

Manisa KT: Azmadı 'udül eylemedi toğrı yoldan. Sizün **şāhibünüz** Muhammed resülü 'llāhdur. Bātil dağı i' tikād eylemedi (385b/11=053/002).

TİEM 40: azmadı **işünüz**, daķı yolsuz olmadı (251a/2=053/002).

Kur'an: arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı (Diyanet, 2013: 053/002).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "صَاحِبِيكُمْ" karşılığı, **eşinizlär** (T.); **kıldaşınız** (T.); **kıldaşınız** (T.); **şāhibünüz** (Ar.); **işünüz** (T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir. **kıldaşınız** sözcüğü, *kol* isim köküne +*daş* isimden isim yapım eki getirilerek türetilmiş olan sözcük, "birini kollarıyla bağlayan" yani "arkadaş, dost" anlamındadır (Clauson, 1972: 619).

1.3.3. Ar. "صَاحِبِيكُمْ": T. **eşinizlär**; **işiniz**; **kıldaşınız**; **şāhibünüz**; **işünüz**

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinden, TİEM 73'te **eşinizlär**; Anonim KT'de **işiniz**; Hekimoğlu KT'de **kıldaşınız**; Manisa KT'de **şāhibünüz**; TİEM 40 KT'de **işünüz** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: azmadı **eşinizlär** yolsuz bolmadı (436r/2=081/022).

Anonim KT: Degül **işiniz** siziñ delü, dīvāne (126a/7=081/022).

Hekimoğlu KT: Taķı irmez **kıldaşınız**, dīvāne (566a/7=081/022).

Manisa KT: Sizün **şāhibünüz** Muhammedresülü 'llāh delü degüldür (436a/8=081/022).

TİEM 40: Daķı degül **işünüz** ya' nī Muhammed, delü (281a/11=081/022).

Kur'an: (Ey Kureyşliler!). Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir (Diyanet, 2013: 081/022).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "صَاحِبِيكُمْ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **eşinizlär** (T.); **işiniz** (T.); **kıldaşınız** (T.); **şāhibünüz** (Ar.); **işünüz** (T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

1.3.4. Ar. "صَاحِبِيكُمْ" "arkadaşlarınız, dostlarınız": T. **Kişilärniñ**; **kişilärning**; **gişiler**; **ādamıların**

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 73'te **kişilärniñ**; Hekimoğlu KT'de **kişilärning**; Manisa KT'de **gişiler**; TİEM 40 KT'de **ādamıların** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: aygıl māniñ idim yağar rüzini kimkā tiläsä ymä tarıtır yoķ kim **kişilärniñ** üküşräki bilmäslär (315v/9=034/036).

Hekimoğlu KT: Aygıl Haķıķat üze İdim yayar rüzini ol kim irsege kim tileyür, taķı tar kıılır; veli **kişilärning** üküşrekleri bilmesler (412b/8=034/036).

Manisa KT: Eyit yā Muhammed: Taḥkīk Tañrı ta‘ālā başt eyler, rızq çok virür. Kime dilese az virür; lākin çok *gişiler* bilmezler (309a/1=034/036).

TİEM 40: Eyit: "Bayık Çalabum döşer rüzıyı ana kim diler, dakı tar eyler; velikin *ādamıların* eyregi bilmezler (205a/9=034/036).

Kur’an: Ey Muhammed, de ki: “Şüphesiz, Rabbim rızkı dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler” (Diyanet, 2013: 034/036).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "صَاحِبَةٌ" karşılığı, *kişilärniñ* (T.): *kişilärning* (T.): *gişiler* (T.): *ādamıların* (Ar.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

1.4.Kavramın"Eş, kadın"Anlamının İsim ile Karşılanması

1.4.1. Ar. "صَاحِبَةٌ""eş, kadın": T. kişi; iş; cüft; ‘avrat; iş avrat,

Ar. "صَاحِبَةٌ" T. "eş, kadın"; Türkçe ilk Kur’an çevirilerinden TİEM 73’te *kişi*; Anonim KT’de *iş*; Hekimoğlu KT’de *cüft*; Manisa KT’de ‘*avrat*; TİEM 40 KT’de *iş avrat* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ol yügsäk ärür iğimiz uluğluğı tutunmadı *kişi* ap ymä oğul (424r/3=072/003).

Anonim KT: Tağı ol yüksek Tengri uluğ iğimiz tutmadı bir *işni* tağı oğulnı (110a/9=072/003).

Hekimođlu KT: Tağı ḥađıkat üze ol, yüksek boldı İđimüznüň uluğluğı. Tutunmadı *cüft* tağı oğlan (550b/4=072/003).

Manisa KT: Taḥkīk Tañrı ta‘ālānuñ ‘azameti uludur, ‘*avratı* dinmedi dağı oğul kıız idinmedi (424a/6=072/003).

TİEM 40: Dakı bayık yüceldi Çalabumuz ululuğı. Dutmadı *iş avrat*, ne dağı oğul kıız (274a/1=072/003).

Kur’an: "Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk" (Diyanet, 2013: 072/003).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "صَاحِبَةٌ" karşılığı, *kişi* (T.); *iş* (T.); *cüft* (F.): ‘*avrat* (Ar.): *iş avrat* (T.+Ar?) sözcük ve sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Ar. "صَاحِبَةٌ" sözcüğü Türkçe ilk Kur’an çevirilerinden TİEM 73’te genelde "uragut, hatun, katun, cüft, eş" sözcükleriyle karşılanırken nadir olarak "kişi" sözcüğüyle karşılanmıştır. TİEM 73’te nadiren tercih edilen *kişi* sözcüğü, Türk dilinde ilk önce "insanoğlu, cinsiyet ayırmaksızın insan" anlamlarında kullanılırken daha sonra çoğunlukla erkekleri ifade etmek için kullanılır olmuştur (Clauson, 1972: 752). Her ne kadar Tietze Clauson’un avrat sözcüğü konusundaki etimolojisine katılarak, Arapça avrat sözcüğünü uragut ile bağlamak için güçlü deliller olduğunu söylerse de bu sözcüklerin Türkçe ve Arapça olmak üzere, ayrı kökenleri olduğu kanısındayız (Clauson, 1972: 218; Tietze, 2002: 204).

1.4.2. Ar. "صَاحِبَةٌ""eş, kadın" : T. urağutını; ‘İyāl; cüft; ‘avratın; avratı

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinden TİEM 73’te *urağutını*; Anonim KT’de ‘*İyāl*; Hekimoğlu KT’de *cüft*; Manisa KT’de ‘*avratın*; TİEM 40 KT’de *avratı* sözcükleriyle karşılanmıştır:

TİEM 73: *urağutını* ymä eğisini (421r/7=070/012).

Anonim KT: ‘*Iyāl*’ dost hīṣ rā ve birāder-i müşfik hīṣ rā (106b/3=070/012).

Hekimoğlu KT: taḳı *cūfi* birle taḳı ḳarındaṣı birle (547a/5=070/012).

Manisa KT: Daḳı ‘*avratını*’ daḳı ḳardaṣını (421b/1=070/012).

TİEM 40: dakı *avratı*-y-ıla, dakı ḳarındaṣı-y-ıla (272a/8=070/012).

Kur’an: Eṣini, kardeṣini (Diyanet, 2013: 070/012).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "صاحِبَةٌ" karşılığı, **uraḳutını** (T.): ‘*iyāl*’ (Ar.): **cūft** (F.): ‘*avratın*’ (Ar.): **avratı** (Ar.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

Başka bir ayette ise TİEM 73’te **āwgükündin**; Anonim KT’de **uraḳutları**; Hekimoğlu KT’de **cūft**; Manisa KT’de ‘*avratı*’; TİEM 40 KT’de ‘*avratı*’ sözcükleriyle karşılanmıştır (bk. 080/036). Buna göre, **āwgükündin** (T.): **uraḳutları** (T.): **cūft** (F.): ‘*avratından*’ (Ar.) sözcüklerinden meydana gelmiştir. TİEM 73’te daha önce uraḳut ile karşılanan sâhibe sözcüğü, bu ayette Türkçe **āwgük** ile karşılanmıştır. Ewgük sözcüğü, ew"ew oturma yeri yerleşim yeri, çadır, ev" anlamlarına gelen isim kökü üzerine (Clouston, 1972:)+gük isimden isim yapım eki ile oluşturulmuştur. Metnin yazıldığı dönemin sosyal koşullarına uygun olarak, *āwgük* sözcüğünün evde eşlerini bekleyen kadınları ifade ettiği görülmektedir.

2. Ashâb Kavramının Tamlamalarda Topluluk Adlarında Kullanımı

2.1. Ashâb's Sefine

Gemi halkı anlamındadır. Nuh Peygamberin gemisine binerek tufandan kurtulan inananlar için kullanılır. Bayram Honamhoğlu yüksek lisans tezinde Ashabu's Sefine'yi şöyle tanımlar:

İlk Allah’ı inkar olayı Nuh’un gönderildiği sırada olmuştur. İnsanlar ilahi çizgiden ayrılıp putlara, heykellere, tapmaya ve bunları yanlarında, evlerinde bulundurmaya başladılar. Maişet derdi onları dinlerinden uzaklaştırdı. Putperestlik yaygın bir hâl almış, insanlar şirke yönelmişlerdi. Hz. Nuh onları doğru yola yönlendirmek istese de hiçbir başarı kazanamadı üstelik inkarcılar artan bir şekilde tepki göstermeye başladılar bunun üzerine Hz. Nuh Allah’a yalvararak iman edenlerin kurtarılmasını zalimlerin ise helak edilmesini istedi. Hz. Nuh’un bu isteği kabul edilerek ona vahiy yoluyla bir gemiyapması emredildi. İşte Hz. Nuh’la gemiye binip kurtulmuş olanlara Ashâb's Sefineismi verilmiştir (Honamhoğlu 1992: 30).

Arapça *sefine* sözcüğünün Türkçe karşılığı *kemi*’dir. Gemi sözcüğü önceleri "gemi ve tekne" anlamındaysa da daha sonra yalnızca gemiyi karşılamaya devam etmiştir (Clouston, 1972: 721). Küçük tekne anlamını karşılamak içinse *kayguk* ve *uçan* sözcükleri türemiştir (1972: 721). Tekne *Ashâb's sefine*’nin Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde "gemi halkı" anlamına gelen sözcük öbekleriyle her zaman Türkçe ile karşılandığı görülmektedir. Kavramları sıklıkla Arapça ve Farsça ile karşılayan Manisa Kur’an Çevirisi’nde dahi Türkçe karşılanması dikkat çekicidir.

2.1.1. Ar. "أَصْحَابُ السَّفِينَةِ": T. **kâmi boḳunını**; keme eyelerini, gemide olanları, gemi islerini

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinden TİEM 73’te **kâmi boḳunını**; Hekimoğlu KT’de **keme eyelerini**; Manisa KT’de **gemide olanları**, TİEM 40KT’de **gemi islerini** sözcükleriyle karşılanmıştır:

TİEM 73: ḳutḡardımız anı ymä **kâmi boḳunını** ḳıldımız anı bālgü ajunluḡlarḳa (289v/8=029/015).

Hekimoğlu KT: Kurtarduk anı tağı *keme eyelerini*, tağı kılduk anı nişân ‘âlemlerge (379b/4=029/015).

Manisa KT: Kurtarduk Nüh’ı dağı *gemide olanları*, kılduk anı âyet ‘alâmet ‘âlemlere (282b/5=029/015).

TİEM 40: Pes kurtarduk anı dakı *gemi islerini*, dakı eyledük anı nişân âlemlere (189a/8=029/015).

Kur’an: Biz de onu (Nüh’u) ve gemide bulunanları kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret kıldık (Diyanet, 2013: 029/015).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ السَّفِينَةِ", *kâmi boğunını* (T.): *keme eyeleri* (T): *gemide olanlar* (T): *gemi isleri* (T) ile, tüm çevirilerde Türkçe ile karşılanmıştır.

2.2. Ashâbu’s-Sebt

Cumartesi halkı anlamına gelir. Abdullah Kök, Yahudilikle ilgili olan *sebt* ibadetini şöyle anlatır:

Yahudilikte haftalık cumartesi ibadeti (Şabat: sebt) bulunur. Cuma akşamı güneşin batışıyla başlar, cumartesi akşamı sona erer. Bu ibadet sinagogda yapılır. O gün, ateş yakılmaz, çalışılmaz, taşıt kullanılmaz. Bütün bu dünyalık işler yasaktır. Yahudi inancına göre Tanrı alemi altı günde yaratmış, yedinci günde dinlenmiştir. Bunun için yahudiler, yedinci gün olan cumartesi gününü dinlenmeye ve ibadete ayırmışlardır. Cumartesi onlar için dinlenme günüdür. Yahudiler cumartesi gününe saygıdan çalışmazlar. O gün bütün aile sofraya oturur baba takdis duasını okur (Kök, 2004: 3).

Yahudilikte cumartesi günü ibadet günüdür ve o gün avlanmak yasaktır. Ashâbu’s-Sebt ile Yahudilikteki cumartesi yasağına uymayan, deniz kıyısında yaşayan bir grup Yahudi kastedilir. Bu kimseler yasağı dinlemeyip balık avlayınca Tanrı tarafından cezalandırılırlar (Karagöz, 2005: 37-38). Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde *sebt* sözcüğünün olduğu gibi bırakıldığı veya *sebt*’in cumartesi günü olması dolayısıyla Farsça cumartesi gününü karşılayan *şenbe* sözcüğü ile tamlamalar yapılmıştır.

Ar. "أَصْحَابُ السَّبْتِ": T. *şānbā ādāmīlārin; şenbe boğunlarını ya‘nī cuhūdlarını; şenbetlemek eyelerin; Aşhāb-ı sebt; şenbe gün islerini*

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73’te *şānbā ādāmīlārin; Rylands KT’de şenbe boğunlarını ya‘nī cuhūdlarını; Hekimoğlu KT’de şenbetlemek eyelerin; Özbekistan KT’de şenbelemek eyelerin; Manisa KT’de Aşhāb-ı sebt; TİEM 40 KT’de şenbe gün islerini* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ay anlar kim berildilär bitig kertgünüñlär añar kim indürdümüz könikä tutuğlı anı kim silärniñ birlä anda öñdün. yüzläriñ äwürsä miz olarnı keđinläri azu nätäg kim *şānbā ādāmīlāri*.ärür tañrıniñ işi kılinguluk (63r/8=004/047).

Rylands KT: Ey anlar kim bēirdiler bitig, bitin añar kim ığımız, çingariğlı bolup aña kim siziñ birle, anda öñdin kim kınyayı yoğsa-miz yüzlerini tağı yandursa-miz anı arqalarıña azu yıratsa-miz anlarını neteg kim yırttımız *şenbe boğunlarını ya‘nī cuhūdlarını*, erür Tañrıniñ fermāni kılinmış (22a/2=004/047).

Hekimoğlu KT: Ay anlar kim birildiler kitābnı Biting ol nirsege kim indürdük, rāstlağan ol nirseni kim sizing birle turur, mundın aşnu kim yoysa miz yüzlerini tağı kaytarsa miz songları üze, yā

la' net kılsa miz anlarnı, neteg kim la' net kılduğ *şenbelemek eyelerin* tağıirdi Tangrıning işi kılnmış (83b/8=004/047).

Özbekistan KT: ey anlar kim birildiler kitābnı, bitñ ol nersege kim indürdük, rāstlağan ol nerseni kim siziñ birle, mundın aşnu kim yuysa miz yüzlerini, kıytarsa miz soñları üze, yā la' net kılsa miz anlarnı, neteg kim la' net kılduğ *şenbelemekeyelerin*. tağı erdi teñriniñ işi kılnmış (162a/3=004/047).

Manisa KT: Yā ol gişiler ki kitāb virildi anlara imān getürünüz biz indürgen kitāba. Taşdıķ eyleyicidür sizün bile olan kitābı yüzleri maħv olmazdan öñdin ki gözleri görmez olur, kör olur yā döndürmezden öñdin ardına yā la' net eylemezden öñdin. *Aşhāb-ı sebt* la' net eyledüğümüz gibi doñız oldılar, maymün oldılar. Taħķīķ Tañrı ta' ālānuñ buyruğı işlense gerek (59b/9=004/047).

TİEM 40: İy anlar kim virinildiler Kitab! imān getürün ana kim indürdük; girçek dutıcıyken anı kim sizün-iledür; andan ilerü kim yoyavuz yüzleri ya'nī deve tabanı gibi eyleyevüz; pes döndürevüz anları arkaları üzere. Yā irak eyleyevüz anları. nite kim irak eyledük *şenbe gün islerini*. Dakı oldı Tanrı işi işlenmiş (39a/5=004/047).

Kur'an: Ey kendilerine kitap verilenler! Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden, yahut cumartesi halkını lânetlediğimiz gibi onları lânetlemeden, yanınızda bulunanı (Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur'an'a) iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir (Diyânet, 2013 : 004/047).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أصحاب للشبث" karşılığında, *şānbā ādāmīlārin* (F+Ar.): *şenbe boğunlarını ya'nī cuhūdlarını* (F.+T.+Ar.): *şenbelemek eyelerin* (F.+T.): *Aşhāb-ı sebt* (Ar.): *şenbe gün islerini* (F.+T.) sözcük gruplarına yer verilmiştir.

şānbā ādāmīlāri ile cumartesi gününe saygı gösteren Yahudiler kastedilmektedir (Çanga, 1999: 234). Arapça *sebt* yani "cumartesi günü" karşılığında Manisa Kur'an çevirisi dışındaki tüm çevirilerde Farsça *şenbe* (Steingass, 2005: 762) sözcüğüne yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Manisa Kur'an çevirisinde kavrama herhangi bir karşılık düşünülmemiş ve kavram olduğu gibi aktarılmıştır. Hekimoğlu ve Özbekistan nüshalarında ve TİEM 40'ta *ashāb*, Türkçe ile karşılanmıştır. Rylands nüshasında Türkçe *bodun* ile *ashāb* sözcüğü karşılansa da Arapça *cuhūd* sözcüğü de eklenmiştir.

2.3. Ashāb-ı Mūsā

Ashāb-ı Mūsā, Firavun'a karşı bütün zorluklara, engellemelere, işkencelere rağmen iman mücadelesi veren Hz. Musa ve yol arkadaşlarına verilen isimdir. Kur'an'ı Kerim'de en çok ismi ve hadisesi geçen, kendilerine ulü'l-azam denilen altı peygamberden biri olan Hz. Musa, İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Yâ' kub'un neslindedir ve Hz. Harun'un kardeşidir.

2.3.1. Ar. "أصحابُ موسى" : T. mūsā nökārlāri; Mūsānñ koldaşları; Mūsā kavmi; Mūsā yaranları

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 73'te *Mūsā nökārlāri*; Hekimoğlu KT'de *Mūsā nñ koldaşları*; Manisa KT'de *Mūsā kavmi*; TİEM 40 KT'de *Mūsā yaranları* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73 kaçan körüştilär ärsä ekki gürüh aydı *Mūsā nökārlāri* biz yetmişlärđin (269v/4=026/061).

Hekimoğlu KT: Ol vaqtın kim körüşti iki öğür, aydı *Mūsānñ koldaşları*. Biz yitilmişler (354a/5=026/061).

Manisa KT: Vaqtı ki göründi iki çeri eyitti *Mūsā kavmi*: Taḥkik bize yitişdiler, lâhik oldılar, didiler (259b/9=026/061).

TİEM 40: Pes ol vakt kim görindiler birbirne iki dirnek, eyitti *Mūsā yaranları*. Bayık biz irinilmişlerüz (175b/6=026/061).

Kur'an: İki topluluk birbirini görünce Mūsâ'nın arkadaşları, "Eyvah yakalandık" dediler (Diyanet, 2013: 026/061).

Ar. "أَصْحَابُ مُوسَى" ifadesinin karşılığı olarak kullanılan *Mūsâ nökörləri* (Ar.+T), *Mūsânın kıldaşları*; (Ar.+T), *Mūsâ kavmi* (Ar.), *Mūsâ yaranları* (Ar.+F.) sözcük gruplarından oluşmaktadır. TİEM 73 ve Hekimoğlu Kur'an çevirisinde *ashab* teriminin Türkçe ile karşılandığı görülmektedir. Buna karşılık Manisa Kur'an çevirisinde Arapça, TİEM 40'taysa Farsça sözcüklerle terimin karşılandığı dikkati çekmektedir.

2.4. Ashâb-ı Medyen

Medyen halkı demektir. Medyen, Arap yarımadasının batı tarafında, Kızıldeniz sahillerinde bir mevkidir. Akabe Körfezinden Humus Vadisine kadar uzanır. Aslında Medyen, bu topraklarda yaşayan bir kabilenin ismidir. Bölge uzun süre Mısır idaresinde iken, daha sonra da uzun süre Osmanlı toprakları içerisinde kalmıştır. Şuayb Peygamber Medyen halkına peygamber olarak gönderilmişti. Medyen ismi, Medyân'ın değişmiş şeklidir. Medyân, Hz. İbrahim'in üçüncü karısı olan Katurâ'dan doğmuştu. Medyenliler de Medyân'ın evlatları olmaları bakımından Medyânî veya Medyenliler olarak meşhur oldular.

2.4.1. Ar. "أَصْحَابُ مَدْيَنَ": T. mädyän boğunu; Medyen eyeleri; Medyen ehli; isleri Medyen'ün

TİEM 73'te *mädyän boğunu*; Hekimoğlu KT'de *Medyen eyeleri*; Manisa KT'de *Medyen ehli*; TİEM 40 KT'de *işleri Medyen'ün* sözcükleriyle karşılanmıştır:

TİEM 73: *mädyän boğunu* yalğanka tutuldu mūsâ zamân berdim tanıglılkarğa yana tut(t)um anlarını nätäg ärdi mänim kınim (245r/2=022/044).

Hekimoğlu KT: Tağı *Medyen eyeleri*, tağı yalğanğa nisbet kılındı Mūsâ. Tağı mühlet birdim kâfirlerğa andın song tuttum anlarını. Neteg irdi aynatmaķım? (324a/3=022/044).

Manisa KT: dağı *Medyen ehli* dağı Mūsâ'yı yalanladılar Kıbğ kavmi. Mühlet virdüm kâfirlere andan şoñra aldum anları, muḥkem dutdum, heläk eyledüm. Nice oldı menüm inkârüm anlar üstine ki ni' met oldı ḥayât heläk oldı, ' imâret ḥarâb oldı (235b/4=022/044).

TİEM 40: Dakı *işleri Medyen'ün*, dakı yalan dutıldı Mūsâ. Pes geçürü virdüm kâfirlara; andan, tuttum anları. Pes nite oldı inkâr eylemegüm (160a/3=022/044).

Kur'an: Medyen halkı da (yalanlamıştı): Musa'da yalanlamıştı. Ben de kâfirlere süre vermiştim, sonra onları yakalamıştım (Bak), benim (onları) inkârım (görülmemiş biçimde cezalandırmam) nasıl oldu! (Diyanet, 2013: 022/044).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ مَدْيَنَ" karşılığı, *mädyän boğunu* (Ar.+T.), *Medyen eyeleri* (Ar.+T.), *Medyen ehli*¹(Ar.): *işleri Medyen'ün* (T.+Ar.) sözcüklerinden oluşmuştur.

¹ Manisa KT'de geçen *ehl* sözcüğü *Kur'an-ı Kerim*'in en çok kullanılan sözcüklerinden biridir. Yirmi yedi yerde geçmektedir. *Ehl*, kişinin din ve nesep itibarıyla bir olduğu, birleştiği kimseye denir. *Ehl*, aslında bir meskende toplanan kimselerdir. *Ehl-i beyt* denildiğinde de Hz. Peygamberin ailesi kastedilir. *Kişinin ehli* ifadesiyle Hz. Peygamberin eşi kast edilmiştir. *Ehl*, aşiret ve yakın akraba anlamlarında da kullanılır.

2.5. Ashāb-ı Şu‘ayb

Şuayb Peygamber Medyen halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Ashāb-ı Şu‘ayb, Şuayb Peygamberin halkı yani Medyen halkı anlamındadır.

2.5.1. Ar. "أَصْحَابُ مَدْيَنَ": T. *mādyān kānti idilāri*; *Meydenēşleri*; *Medyen eyeleri*; *Şu‘ayb kavmi*; *Medyen isleri ya‘nī Şu‘ayb kavmi*.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TIEM 73’te *mādyān kānti idilāri*; Rylands KT’de *Meydenēşleri*; Hekimoğlu KT’de *Medyen eyeleri*; Manisa KT’de *Şu‘ayb kavmi*; TIEM 40 KT’de *Medyen isleri ya‘nī Şu‘ayb kavmi* sözcükleriyle karşılanmıştır:

TIEM 73: kalmādi mü anlarķa anlarınıñ sawı anlarda öñdün nūh boğunu ‘ād bodunu şāmüdüğlar ibrahīm yalavaç boğunu *mādyān kānti idilāri* üstün astın boldaçılar kaldi anlarķa yalavaçları bālgülār birlā. kılmadı tañrı küç anlarķa yok ārdilār özlāriñā küç kıılır ārdilār (146r/6=009/070).

Rylands KT: Kelmez mü olarķa anlarınıñ ħaberi olarda burun Nūh boğunu ve ‘Ād boğnu, Şemūd boğnu, *Medyen eşleri* zīr ü zeber bolmışlar, keldi olarķa yalavaçları belgüüg belgüler birle, ermez Tañrı küç kıılığlı olarķa ançası bar erdiler özleriñe küç kıılığlılar (49b/2=009/070).

Hekimoğlu KT: Kelmedi mü anlarģa anlarning ħaberi kim aşnularđın: Nūh kavmining taķı ‘Ādning taķı Şemüdüning taķı İbrāhīm kavmining taķı *Medyen eyelerining* taķı Lūt kavmining, keldi anlarģa yalawaçları açuķ ħüccetler birle. Bolmadı Tangrı, munung üçün kim anlarģa küç kıılsa; veli irdiler özlerine zulm kıılırlar (190b/9=009/070).

Manisa KT: Gelmedi mi anlarāhaber ol ümmetlerüñ ki özlerinden burun geçdiler Nūh kavmi ki tūfān bile helāk oldılar daħı ‘Ād kavmi ki yil-ile helāk oldılar daħı Şemūd kavmi ki recfe bile şayħa bile helāk oldılar daħı İbrāhīm kavmi ki nāmūs bilehelāk oldılar. daħı *Şu‘ayb kavmi* ki özi bile helāk oldılar daħı Lūt kavmi ki şehirleri ki münķalib oldı aşığası yuķaru oldılar. Geldi anlaruñ barçasına resülleri mu‘cizāt bile. Tañrı ta‘ālāya yokdurki zulm eyleye. Zulmden münezzeħdür; lākin öz nefslerine zulm eylediler küfr bile, fişķ bile, yalanlamaķ bile (137a/3=009/070).

TIEM 40: Gelmedi mi anlara habarı, anların kim anlardan ilerü-di: Nūh kavmi, ‘Ādun ya‘nī Hūd kavmi, dakı Semūd ya‘nī Sālħ kavmi, dakı İbrāhīm kavmi, dakı *Medyen isleri ya‘nī Şu‘ayb kavmi*, dakı dönmiş yir isleri ya‘nī Lūt; geldi anlara yalavaçları huccatlar ile. Pes olmadı Tanrı kim zulm eyleye anlara; velikin oldılar gendüzilerine zulm eyerler (92b/4=009/070).

Kur’an: Onlara kendilerinden öncekilerin; Nūh, Ād ve Semūd kavimlerinin; İbrahim’in kavminin; Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti (Ama inanmadılar, Allah da onları cezalandırdı.). Demek ki Allah onlara zulmediyor değil; ama onlar kendilerine zulmediyorlardı (Diyaret, 2013: 009/070).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ مَدْيَنَ" karşılığı, *mādyān kānti idilāri* (Ar.+S.+T.): *Medyenēşleri* (Ar.+T.): *Medyen eyeleri* (Ar.+ T.): *Şu‘ayb kavmi* (Ar.): *Medyen isleri ya‘nī Şu‘ayb kavmi* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.6. Ashābü’l-Eyke

Eyke halkı anlamına gelir. Kur’an’da *ashab* kelimesi ile ifade edilen topluluklardan biri olan Eyke topluluğuna gönderilen peygamber Şuayb’dır. Honamliğlı bu konuda şunları söyler:

"Eyke" sözcüğü başka bir kıraate göre "Leyke" şeklinde telaffuz edilmiştir. Eyk: sık ağaçlık, meşelik, orman anlamındadır. "Leyke" şeklinde okunursa bundan beldenin isminin kastedildiği belirtilmiştir. Eyke'nin bir ağaç olup ona tapındıkları, belirtilirken, Medyen'e doğru deniz sahilinde ağaçlık, ormanlık bir bölge olduğunda belirtilmiştir. Hangi anlam da kullanılırsa kullanılsın "eyke" lafzı orada yaşayanlara nisbet edilmiş ve bu nisbetle bilinmektedirler (özgün imla, Honamlıoğlu 1992: 73).

Honamlıoğlu'nun ifade ettiği "ağaçlık, orman" anlamından dolayı, gelen *bük*"orman" (Clouston, 1972: 324) ve Eski Türkçe çukur, hendek; tepe anlamına gelen *or* isim köküne +*man* isimden isim yapım eki getirilmesiyle türetilen *orman* sözcükleriyle karşılaşılmasına neden olmuştur (Brockelmann, 1954: 86; Clouston 1972: 194; Şçerbak vd., 1969: 371; Çağbayır, 2007: 3631; Gülensoy, 2007: 630). Yer adlarına Türkçe karşılıkların verilmesi toponimi (*toponym*) bakımından değerlidir².

Doğu Türkçesi ilk Kur'an çevirilerindeki tüm örneklerde Türkçe orman anlamına gelen sözcüklerle karşılaşmıştır. TİEM 40'ta Eyke şehrinin halkı için orman anlamına gelen Farsça *bîşe* sözcüğü kullanılmıştır (Steingass, 2005: 221). Manisa nüshasındaysa Eyke şehrinin "ormanlık bölgede yaşayanlar" anlamıyla karşılaşmadığı, Arapçadan olduğu gibi alıntılandığı veya Eyke halkının peygamberi Şu'ayb'ın adıyla anıldığı görülmektedir.

2.6.1. Ar "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ": T. orman boğunu; bük eyeleri; Eyke ehli; bîşe isleri

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te *orman boğunu*, Hekimoğlu KT'de *bük eyeleri*, Manisa KT'de *Eyke ehli*, TİEM 40 KT'de *bîşe isleri* sözcükleriyle karşılaşmıştır.

TİEM 73: yalğanğa tut(t)ı *orman boğunu* ıdılmışlarını (272r/1=026/176).

Hekimoğlu KT: yalğanğa nisbet kıldı *bük eyeleri*, ıdılmışlarını (358b/2=026/176).

Manisa KT: Yalanladı *Eyke ehli* ki bostānları çoğ-ıdı mürsel nebileri (263b/1=026/176).

TİEM 40: Yalan dıttı *bîşe isleri*, mürsel peygamberları ya' nī vahy gelinmiş peygamberları (178a/2=026/176).

Kur'an: Eyke halkı da peygamberleri yalanladı (Diyanet, 2013: 026/176).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" karşılığı **orman boğunu** (T.): **bük eyeleri** (T.): **Eyke ehli** (Ar.): **bîşe isleri** (F.+T.) sözcük gruplarından oluşmaktadır.

2.6.2. Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" Eyke halkı, Şuayib Milleti": T. bük idilâri; bök idileri; bük eyeleri; Şu'ayb kavmibîşe isleri

Ar "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" sözcük grubu, Türkçede "Eyke halkı, Şuayib Milleti" anlamındadır. Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **bük idilâri**; Rylands KT'de **bök idileri**; Hekimoğlu KT'de **bük eyeleri**; Manisa KT'de **Şu'ayb kavmi**; TİEM 40 KT'de **bîşe isleri** sözcükleriyle karşılaşmıştır.

TİEM 73: şämüdüğlar ymā lût boğunu ymā *bük idilâri*, anlar ârdilâr gürüh. (330r/3=038/013).

Rylands KT: Şâlih boğnu ve Lût boğnu, *bök idileri* bu öğürler (50b/3=038/013).

Hekimoğlu KT: Tağı Şemüd tağı Lût kavmı tağı *bük eyeleri*. Anlar öğürler (433a/2=038/013).

²bk. Kök, A. ve Ünlü, S. Türkçe İlk Kur'an Çevirilerinin tanıklığında Toponimi, Türek, 2016 s.7: 42-103.

Manisa KT: Dağı Semüd kavmi dağı Lût kavmi dağı *Şu'ayb kavmi*ki bostānlar çoğ-ıdı, anlar müteḥazzib oldılar resüller üstine ki cund mehzūm anlardandır (326a/9=038/013).

TİEM 40: Dakı Semüddakı Lût kavmi, dakı *bîşe isleri*, şunlar bölükler (215b/5=038/013).

Kur'an: Semüd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı da Peygamberleri yalanlamışlardı. İşte onlar da (böyle) gruplardı (Diyanet, 2013: 038/013).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" karşılığı, **bük idiläri** (T.): **bök idileri** (T.): **bük eyeleri** (T.): **Şu'ayb kavmi** (Ar.): **bîşe isleri** (F.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.6.3. Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ": T. orman idiläri; bük aşḥābları, bök idileri ,bük eyeleri ya'nî Şu'ayb kavmları, Eyke kavmi, bîşe isleri

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **orman idiläri**; Anonim KT'de **bük aşḥābları**, Rylands KT'de **bök idileri**, Hekimoğlu KT'de **bük eyeleri ya'nî Şu'ayb kavmları**, Manisa KT'de **Eyke kavmi**, TİEM 40 KT'de **bîşe isleri** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ymä *orman idiläri* şu'aybni ymä tubba' boḏuni, tegmä biri yalğanka tut(t)ılar yalawaçlarını sazā boldıanlarğa qorqmaqım.(381r/8=050/014).

Anonim KT: Tağı *bük aşḥābları* tağı Tubba' melikiniñ kavmi, kamuğı yalğanturdu rasüllarğa; sezā boldı ' azāb (49b/1=050/014).

Rylands KT: *bök idileri* Tübbā' boḏni, kamuğ yalğan tuttu yalawaçlarını, sezā boldı meniñ idim (72a/2=050/014).

Hekimoğlu KT: tağı *bük eyeleri ya'nî Şu'ayb kavmları*, Tağı Tubba' kavmi. Tigme biri yalğanğa nisbet kıldı yalawaçlarını, sezā boldı kaqıgım (495b/6=050/014).

Manisa KT: Dağı *Eyke kavmi* dağı Tubba' kavmibarçası resülleri yalanladılar. Vācib oldı anlar üstine benüm va' idüm ' azāb bile (379b/6=050/014).

TİEM 40: dakı *bîşe isleri* dakı Tübbe' kavmi. Dükeli yalan duttu yalawaçları, pes vācib oldı azābum (247b/1=050/014).

Kur'an: Eykeliler, Tübbā'in³ kavmi de yalanlamıştı. Bütün bunlar (kendilerine gönderilen) peygamberleri yalanladılar, böylece kendilerini uyardığım şey gerçekleşti (Diyanet, 2013: 050/014).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ" karşılığı **orman idiläri** (T.): **bük aşḥābları** (T.+Ar.), **bök idileri** (T.), **bük eyeleri ya'nî Şu'ayb kavmları** (T.+Ar.), **Eyke kavmi** (Ar.), **bîşe isleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir. Hekimoğlu nüshasında bük eyelerini açıklamak için Arapçasına da yer verilmiştir. Bu yabancı dilden ödünçleme kavramların benimsetilmesi sürecinde sıkça görülen bir yöntemdir.

2.6.4. Ar. "أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ": T. bük ya'nî orman idiläri, bök eşleri Şu'ayb kavmi, Şu'ayb kavm-yıdı, bîşe isleri ya'nî Şu'ayb kavmi

³Tübbā, Yemen hükümdarlarına verilen addır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **bük ya'nî orman idilâri**, Rylands KT'de **bök eşleri**, Hekimoğlu KT'de **Şu'ayb kavmı**, Manisa KT'de **Şu'ayb kavm-y-ıdı**, TİEM 40'de **bîşe isleri ya'nî Şu'ayb kavmı** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: nâçâ ymä bolsa **bük ya'nî orman idilâri** küç kılgılılar (195r/4=015/078).

Rylands KT: Her-âyine neçe kim **bök eşleri** (küç kılgılılar) (30b/3=015/078).

Hekimoğlu KT: Taqı haqîkat üze irdi **Şu'ayb kavmı** küç kılgılar (256a/3=015/078).

Manisa KT: Taḥḳîḳ bustân ehli ki **Şu'ayb kavm-y-ıdı**, zâlimler-idi, kâfirler-idi (183b/11=015/078).

TİEM 40: Dakı bayık oldı **bîşe isleri ya'nî Şu'ayb kavmı**, zâlımlar (125b/3=015/078).

Kur'an: "Eyke" halkı da şüpheşiz zalim idiler (Diyanet, 2013: 015/078).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْإِنكَبَةِ" karşılığı **bük ya'nî orman idilâri** (T.), **bök eşleri Şu'ayb kavmı** (T.+Ar.), **Şu'ayb kavm-y-ıdı** (Ar.), **bîşe isleri ya'nî Şu'ayb kavmı** (F.+ T. +Ar.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

2.7. Ashâbu'l-Hicr

Zamanında Arabistan yarımadasında yaşamış ve günümüzde var olmayan topluluklardan biri olan "Hicr halkı" anlamına gelmektedir. Akpınar şu bilgileri verir:

Sözlükte menetmek, akıl, engel, yasak, himaye ve korunan şey anlamlarına gelen Hicr, Medine-Şam arasında bulunan Va'di'l-Kurâ yakınında bir Şam beldesi olup Semud Kavminin yurduudur. Medain-i Salih de denilen Hicr, Medine-Tebuk yolu üzerindeki Teyma'nın yaklaşık 110 km. güneybatısına düşer. Muhafazalı bir yer olması nedeniyle bu isimle adlandırıldığı ileri sürülmüştür. Semud kavmine ait ilginç ve sanatsal kalıntılarında barındırmaktadır (Akpınar, 2002: 146-148).

2.7.1. Ar. "أَصْحَابُ لِلْحَجْرِ" Salih kavmi" : T.hicr idilâri; Şâlih kavmi, Hicr kavmiki Semüd kavmidir; Hicr yiri isleriya'nî Sâlih kavmı

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **hicr idilâri**; Hekimoğlu KT'de **Şâlih kavmi**, Manisa KT'de **Hicr kavmiki Semüd kavmidir**; TİEM 40 KT'de **Hicr yiri isleriya'nî Sâlih kavmı** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: yalğan tu(t)tı **hicr idilâri** idilmiş yalavaçları (195r/5=015/080).

Hekimoğlu KT: Taqı yalğanga nisbet kıldı **Şâlih kavmi**, idilmişlar (256a/4=015/080).

Manisa KT: Taḥḳîḳ yalanladı **Hicr kavmiki Semüd kavmidir** mürsel nebîleri (184a/1=015/080).

TİEM 40: Dakı bayık yalan duttı, **Hicr yiri isleriya'nî Sâlih kavmı**, viribinilmişleri (125b/4=015/080).

Kur'an: Ant olsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanlamıştı (Diyanet, 2013: 015/080).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ لِلْحَجْرِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **hicr idilâri** (Ar.+T.): **Şâlih kavmi** (Ar.), **Hicr kavmiki Semüd kavmidir** (Ar.): **Hicr yiri isleriya'nî Sâlih kavmı** (Ar.+T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

2.8. Ashâbu'l Uhdûd

Arapça bir sözcük olan uhdûd, uzun hendek ve yarık anlamına gelir. Yemen’de Yahudi Zû Nüvas ve adamları, Yahudi dinine dönmeyen Necran Hristiyanlarını ateş dolu hendeklere atıp yakmış ve onların cayır cayır yanmalarını seyretmişlerdir (Ateş, 1975: 1030). Ashâbu’l Uhdûd ile Allah’a inanan insanları sadece inançlarından dolayı ateş yakılmış hendeklere atarak, onları diri diri yakan kimseler kastedilmektedir (Honamlıoğlu, 1992: 91).

2.8.1. Ar. "أَصْحَابُ الْاُحْدُودِ" " hendeğe atılanlar" : T. kuğı idilâri; Uğdud kavmına; yarılmış yirlerning eyeleri; Uğdud kavmi; kazılmış yir isleri

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73’te **kuğı idilâri**; Anonim KT’de **Uğdud kavmına**; Hekimoğlu KT’de **yarılmış yirlerning eyeleri**; Manisa KT’de **Uğdud kavmi**; TİEM 40KT’de **kazılmış yir isleri** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: öldürüldi **kuğı idilâri** (439r/1=085/004).

Anonim KT: La’ net kılmış turur **Uğdud kavmına** (129a/1=085/004).

Hekimoğlu KT: Öldürülsün **yarılmış yirlerning eyeleri** (569b/6=085/004).

Manisa KT: Helâk oldı, la’ net oldı **Uğdud kavmi** ki yiri yarup od yandurdılar (439a/6=085/004).

TİEM 40: la’ nat olındı, **kazılmış yir isleri** (283a/6=085/004).

Kur’an: (mü’minleri yakmak için). hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir⁵ (Diyanet, 2013: 085/004).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْاُحْدُودِ" karşılığı **kuğı idilâri** (T.): **Uğdud kavmına** (Ar.): **yarılmış yirlerning eyeleri** (T.): **Uğdud kavmi** (Ar.): **kazılmış yir isleri** (T.) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

2.9. Ashâbü’r-Ress

Ress, Kur’an-ı Kerim’de helak edildikleri bildirilen eski bir kavimin adıdır. Kur’an’da iki ayette (Furkân 25/38, Kâf 50/12). Ashâbü’r-Ress’in Nuh, Ad ve Semud kavimleriyle birlikte peygamberlerini yalanladıkları ve bu yüzden helak edildikleri belirtilmekte, bunun dışında bir bilgi verilmemektedir.

Ashâbü’r-Ress’in kimler olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları konusunda tefsir kitaplarında birçok rivayet bulunur. Buna göre, Arapça’da “kuyu, örülmemiş kuyu, çukur, maden ocağı” gibi anlamlara gelen Res, Yemâme’de Felc de denilen bir kasabanın bir vadinin ve bir kuyunun adıdır. Şuayb’ın kavmi, kendisini yalanlayınca, çok sığ olan bir kuyunun başında toplandıkları sırada kuyu birden çöküvermiş, hepsi batmışlar⁶. "Bunun Yemame’de Felc adı verilen

⁴ İlgili sözcük Karabacak’ın çalışmasında "Uhdud" şeklindedir. Mustafa Toker, "Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 Numarada Kayıtlı Olan Satır Altı Kur’an-ı Kerim Neşri Üzerinde Bazı Düzeltme Teklifleri" adlı çalışmasında "Uhdud" biçiminde düzeltmiştir (2015: 104).

⁵ "Rivayete göre Necrân halkı Hristiyanlığı kabul edince, Himyer Kralı Yahudi Zû Nüvas onlara savaş açmış, dinlerinden dönmeyenleri açtığı hendeklerde yaktığı ateşlere atmıştı. Tefsir kaynaklarında bu ayetler başka olaylarla da açıklanmaktadır. Bu ayetler Mekke müşriklerinin işkencesine maruz kalan Müslümanlara, geçmişte de inananların nasıl baskı altında kaldığını, ancak Allah’ın yardımının onlarla beraber olduğunu hatırlatmaktadır" (yazım düzeltildi, Diyanet, 2013: 589).

⁶ Başka bir tefsire göre Ress, Doğu Anadolu da bulunan Aras Nehri’dir. İşte bu nehrin kıyısında bulunan bir kent halkı (Semüd’un torunları) isyanları yüzünden helak edilmişlerdir. Semüd kavminden artakalanlar burada otururlar. Kendilerine gelen peygamberi öldürdükleri için helak olmuşlar (Ateş, 1975: 615). Bir tefsire göre ise, Yemâme çayı üzerinde bir köyün adı olup, Semüd kavminden kalanlar burada otururlardı. Fakat bu bilgiler, sahit

bir köy olup, ahalisinin peygamberlerini diri olarak kuyuya attıkları, peygamberlerinin orada öldüğü yahut da bunun, Necran ile Yemen'e ve Hadramevt'e kadar uzanan muhitin adı olduğu söylenmiştir" (özgün ifade, Çanga, 1999: 211). Bu bilgiler, Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ashabü'r-Ress'in neden Türkçe *kuğuğ* "kuyu" sözcüğüyle karşılandığını da açıklamaktadır.

2.9.1. Ar. أَصْحَابُ الرَّسِّ "Ashâbü'r-Ress, Kuyuya atılanlar": T. kuğuğ idilâri; kuğuğ eyelerini; Re's kavmini; Ress kuyusu islerini

TİEM 73: 'adlığlar şämüdüğlar *kuğuğ idilâri*käçmiş kayular anıñ ara üküş (264v/8=025/038).

Hekimoğlu KT: Tağı 'Ädnı tağı Şemüdnı, tağı örülmedük *kuğuğ eyelerini* tağı zamâne kişileri anıñ arasında üküş (348a/2=025/038).

Manisa KT: Dağı 'Äd kavmini dağı Şemüd kavmini dağı *Re's kavmini* dağı özge ümmetler her qarında çok 'aşır ehli geldi, heläk oldılar. Anları Tañrı ta'älâdan özge kimse bilmez (254b/7=025/038).

TİEM 40: Dakı 'Äd kavmin ya' nı heläk eyledük; dakı Semüd'i dakı *Ress kuyusu islerini* dakı bölükler anun arasında çok (172b/1=025/038).

Kur'an: Äd ve Semüd kavimlerini, Ress halkını ve bunların arasında pek çok nesilleri de heläk ettik.(Diyanet, 2013: 025/038).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الرَّسِّ" karşılığında *kuğuğ idilâri* (T.): *kuğuğ eyelerini* (T.): *Re's kavmini* (Ar.): *Ress kuyusu islerini* (Ar.+T.) sözcük öbekleri kullanılmıştır.

2.9.2. Ar. أَصْحَابُ الرَّسِّ "Ashâbü'r -Ress, Kuyuya atılanlar": T. kuğuğ boğunu; Nüh kavmi tağı yārānları; Res aşhābları; kuyugeyeleri; Re 's kavmi; kuyu isleri

TİEM 73: yalğanka tut(t)ıanlarda burun nüh boğunu ymä *kuğuğ boğunu* şämüdüğlar şāliñni (381r/7=050/012).

Rylands KT: Yalğan tuttı olarda burun *Nüh kavmi tağı yārānları* ol ve Şāliñ kavmi (71b/2=050/012).

Anonim KT: Yalğan sözledi anladın aşnu Nüh kavmi Tağı *Res aşhābları* tağı Şemüd (49a/11=050/012).

Hekimoğlu KT: Yalğanğa nisbet kıldı aşnularında, Nüh kavmi tağı örülmedük *kuyugeyeleri* tağı Şemüd (495b/4=050/012).

Manisa KT: yalanladılar anlardan burun Nüh kavmi dağı *Re's kavmi*dağı Şemüd kavmi (379b/5=050/012).

TİEM 40: Yalan duttı anlardan ilerü: Nuh kavmi dakı *kuyu isleri* dakı Semüd (247a/11=050/012).

Kur'an: Onlardan önce Nuh kavmi, Ressliler ve Semüd (kavmi) de yalanlamıştı (Diyanet, 2013: 050/012).

haberlerle sabit değildir. Kur'an tarafından bize bildirilen husus "Ashab-ı Ress" denen bir insan topluluğunun yaşadığı ve küfürleri yüzünden helak edildiğidir (Karaman vd., 2001: 362).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الرَّيِّ" karşılığı, **kuşuğ boğumu** (T.): **Nüh kavmi tağı yārānları** (Ar.+F.): **Res aşhābları** (Ar.): **kuyuğeyeleri** (T.): **Re's kavmi** (Ar.): **kuyu isleri** (T.) sözcük öbeklerinden oluşmaktadır.

2.10. Ashâbü'l-Karye

İnsanların toplandığı yer anlamına gelir. Köy veya küçük kasaba gibi yerleşim merkezlerini ifade etmektedir. Ancak bu kelime Kur'an-ı Kerim'de, Mekke ve Kudüs gibi büyük şehirler için kullanılmıştır. Buna göre "Ashâbü'l-Karye" tabiri ile bir yerleşim merkezindeki insanlar kastetilmektedir.

Ashâbü'l-Karye'nin kimler olduğu, hangi şehirlerde oturdukları ve kendilerine gönderilen elçilere ilişkin Kur'an'da hiçbir bilgi yoktur.

2.10.1. Ar. "أَصْحَابُ الْقَرْيَةِ" "bir sayha ile helak edildikleri bildirilen kasaba halkı": T. sala boğunını; konum eyeleri, şehir kavminiki Antakîdür; köy islerini ya' nî Antâkiye

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **sala boğunını**; Hekimoğlu KT'de **konum eyeleri**, Manisa KT'de **şehir kavminiki Antakîdür**; TİEM40 KT'de **köyislerini ya' nî Antâkiye** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: uruñ<lar anlar üçün> bir mäsäl **sala boğunını** ançada kâldi añar ıdılmış yalavaçlar (321v/1=036/013).

Hekimoğlu KT: Tağı urğul, ya' nî beyân kılğıl anlarğa meşelni, **konum eyeleri**, ol vaqtın kim keldi anlarğa ıdılmışlar (420b/9=036/013).

Manisa KT: Meşel ayit yâ Muhammed anlara ol **şehir kavminiki Antakîdür**. Geldi anlara resüller, 'İsâ gönderdi anlara Tañrı ta' âlānuñ buyruğı bile (316a/1=036/013).

TİEM 40: Dakı beyan eyle anlara mesel, **köy islerini ya' nî Antâkiye**, ol vakt kim geldi anlara yalavaçlar (209b/1=036/013).

Kur'an: (Ey Muhammed!) Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti (Diyanet, 2013: 036/013).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْقَرْيَةِ", **sala boğunını** (T.): **konum eyeleri** (T.): **şehir kavminiki Antakîdür** (F.+Ar.): **köy islerini ya' nî Antâkiye** (F.+T.) sözcük öbekleriyle karşılanmıştır. Sala, *sal-* "hareket ettirmek, bırakmak" (Clouston, 1972: 824) kökünden *-a* fiilden isim yapım ekiyle türetilen "köy, kent, yerleşim yeri" anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür.

2.11. Ashâbü'l-Kehf

Kehf, sözlükte büyük ve geniş mağara anlamına gelir. Mağara halkı, mağara shipleri anlamındadır. Kastedilen mağara halkı, Tanrı'yı inkar eden bir topluluktan kaçıp mağaraya sığınan bir grup inanan insandır. Honamlıoğlu bu konuda şunları söyler:

[Ashâbü'l-Kehf] Kehf suresinde Allah Teâlâ'nın durumlarından haber verdiği grubun sığındıkları dağın mağarasıdır. Bu kişiler Rum'lu gençlerdi. İsa Mesih'ten önce mağaraya girdiler.

Orada Allah onları uyuttu. İsa mesih gönderilince onlardan haber verdi. Sonra Allah Teâlâ onları fetret devrinde İsa'dan sonra, İsa ile Nebî arasında uykudan uyandırdı. "Rakîm" kelimesinin hangi anlama geldiği konusunda müfessirler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu kelimeye verilen manalar arasında "vâdi", "kurşun levha", "yazılmış kitap", "diğer gençler topluluğu", "ashâb-ı kehfın beldesi", "taştan levha" manaları vardır (Honamlioğu, 1992: 103).

2.11.1. Ar. "أصحاب الكهف" " Mağara ehli ": T. üñür idilâri; üñür idilâri; üngürnüng eyeleri; mağara ehli bile, in isleri

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **üñür idilâri**;Anonim KT'de **üñür idilâri**; HekimođluKT'de **üngürnüng eyeleri**;Manisa KT'de **mağara ehli bile**; TİEM 40 KT'de, **in isleri** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: azu sezindüñ-mü kim **üñür idilâri** bitig idilâri ârdilâr biziñ bälgülarimizdâ tañ (215r/1=018/009).

Anonim KT: Azu sizindiñiz kim (**üñür**) idileri, bitig idileri, erdiler biziñ belgülerimizdin, tañ? (1a/5=018/009).

Hekimoğlu KT: Sağınding mu, haķikât üze **üngürnüng eyeleri** taķı raķimnüng irdiler nişânlarımızdan tang? (282b/2=018/009).

Manisa KT: Sağır mısın ki taķķik **mağara ehli** bile, raķim ehli bizüm âyetlerümüzde 'aceb midür (204a/4=018/009).

TİEM 40: Belki sandun mı, bayık **in isleri** dakı yazılmış isleri ya'nî bakır tahta kim anda Ashâbu'l-Kehf adı yazılmış-ıdı; yâhud <Rakıym>, itleri adıdur oldılar nişânlarımızdan, tañ (139a/9=018/009).

Kur'an: Yoksa sen, (sadece). Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?⁷ (Diyabet, 2013: 018/009).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أصحاب الكهف"karşılığı **üñür idilâri** (T.): **üñür idilâri** (T.): **üngürnüng eyeleri** (T.): **mağara ehli** (Ar.), **in isleri** (T.) sözcük öbeklerinden meydana gelmiştir.

2.12. Ashâbu'l-Fil

Fil sahipleri demektir. Habeşistan kralı Necaşî'nin Yemen valisi Ebrehe ve ordusu kasedilmektedir (Karagöz, 2005: 34).Ateş şu bilgileri verir:

Yemen'deki Habeş valisi Ebrehe, San'a'da bir kilise yaptırıp burayı Kabe yerine koymak ve hacıları buraya çekmek istedi. Kinâne kabilesinden bir adam, geceleyin gidip kilisenin içini kirletti. Buna kızan Ebrehe, Kabe'yi yıkmaya and içerek ordusuyla yola çıktı. Kendisinin Mahmud adlı bir fili olduğu için bunlara Ashâbu'l-Fil (Fil sahipleri) denmiştir. Ebrehe ordusu, Kabe yakınına varınca, Ebabil denilen kuşların attığı taşlarla helak edilmişlerdir (Ateş, 1975: 1052).

2.12.1. Ar. "أصحاب الفيل" Fil Ashabi, Ebrehe ve Ordusu": T. yângân idilâri; fil idileri; fil eyeleri; Fîl kavmi; pîl islerine ya'nî Ebrehe Yemenmeliki

⁷ "Kehf mağara ve dağların içindeki dehliz demektir. 'Rakîm' ise ayette söz konusu edilen mağaraya konulan kitabedir. Bazı bilginlere göre rakîm, mağaraya sığınan gençlerin mensub olduğu köyün veya kentin adıdır. Rakîm, yüksek dağ ve tepe anlamına da gelmektedir. Bu ayette; Allah'ın, hayret uyandıran delillerinin 'Ashab-ı Kehf'ten ibaret olmadığına, sürekli olarak gerçekleştikleri için, sıradan işlermiş gibi algılanan sayısız olayların da birer ilâhî kudret göstergesi olduklarına dikkat çekilmektedir" (Diyabet, 2013: 293).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'teyängän idiläri; Anonim KT'de **fil idilerine**; Hekimoğlu KT'de **fil eyeleri**; Manisa KT'de **Fil kavmine**; TİEM 40 KT'de **pil islerineya'nı Ebrehe Yemenmeliki** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: körmaz mü sen nätäg kıldı idin **yängän idiläri** birlä (448r/7=105/001).

Anonim KT: Ey körmez mü-sen niteg kıldı seniñ Teñriniñ **fil idilerine?** Sekiz fil erdi biri Maħmūd (142b/8=105/001).

Hekimoğlu KT: Körmeding mü, neteg kıldı İding **fil eyeleri** birle?(581a/1=105/001).

Manisa KT: Görmez misin yā Muħammed senün tañruñ neçük işledi **Fil kavmine** ki sultānları ebrehe-y-idi, Mekke'yi yıqmağa qaşd eyledi (448b/9=105/001).

TİEM 40: Ay bilmedün mi, nite işledi Çalabun **pil islerine** ya'nı Ebrehe Yemen meliki (289a/3=105/001).

Kur'an: Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığın görmedin mi? (Diyanet, 2013: 105/001).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أصحاب لفيل" ifadesine karşılık olarak **yängän idiläri** (T.): **fil idilerine**; (Ar.+T.): **fil eyeleri**(Ar.+T.): **Fil kavmine** (Ar.+T.): **pil islerineya'nı Ebrehe Yemenmeliki** (Ar.+T.): sözcük grupları tercih edilmiştir.

2.13. Ashâbu'l-Kubûr

Arapça *kubûr* ve *mekâbir*, *kabr* kelimesinin çoğuludur. Ashâbu'l-Kubûr, kabirde, mezarlıkta yatanlar anlamındadır. İslam inancına göre, dünya hayatının son bulması kabir hayatının başlangıcı demektir. Kabir hayatı ise kıyametin kopup ikinci sūr'un üflenmesine kadar devam edecektir. Kabir hayatı inancına Türkçe bir karşılık bulunamadığı görülmektedir. Örneklerin birçoğunda *kabir* sözcüğünün Farsça *gür* ile karşılanması dikkati çekmektedir (Steingass, 2005: 898).

2.13.1. Ar. "أصحاب للفؤر" : T.**gür boğunu**; **gür idilerindin**; **gür eyelerindin**; **gor eyelerindin**; **kubûr ehlerinden**; **sinle islerinden**

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **gür boğunu**; Rylands KT'de **gür idilerindin**; Anonim KT'de **gür eyelerindin**; Hekimoğlu KT'de **gor eyelerindin**; Manisa KT'de **kubûr ehlerinden**; TİEM 40 KT'de **sinle islerinden** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ay anlar kim kertgündilär dostluğ tutmañlar ol boğun birlä kim öwkä kıldı tañrı anlar üzä nävmid boldılar ol ajundın tañrı kim nävmid boldı kâfirlär gür boğnu ölüglär **gür boğun**(407v/6=060/013).

Rylands KT: Ey anlar kim taptılar döst tutmañlar ol ögürni kim öwkelendi Tañrı anlarnıñ üze rāstlıq üze nevmid boldılar āhiretdin neteg kim nevmid boldılar kâfirler ol **gür idilerindin** (38b/3=060/013).

Anonim KT: Ey anlar kim inandılar, yüz urmañ ol kavmğa kim kıldı ğazab Teñri anlar üze ya'nı dost bolmañ anlar birle kim vācib bolmış Teñriniñ ğazabınğa ya'nı cühüdler taqı tersäler birle. Çınuğ nevmid boldılar āhırat şevābıdın neteg kim nevmid kâfirlar **gür eyelerindin** ya'nı anlar kim öldiler küfr üze (86a/14=060/013).

Hekimoğlu KT: Ay anlar kim bittiler! Dost tutmang erenlerni kim öwke kıldı Tangrı anlar üze. Nevmid boldılar ol cihāndın, neteg kim nevmid boldı kâfirler **gor eyelerindin** (528a/5=060/013).

Manisa KT: Yā imān getüren gişiler! Dost idinmeñüz bir kavmi ki Tañrı ta‘ālā gāzab eyledi anlara. Taḥḳīḳ ümīd kesdiler āḥirki āhiretden. niteki ümīd kesdi kāfirler **ḳubūr ehlinden** (407a/2=060/013).

TİEM 40: İy anlar kim imān getürdiler! Dostlık eylemen bir kavm-ıla kim kakıdı Tanrı anlara ya‘nī cuhudlar. Bayık nevmīd oldılar āḥiratdan nite kim nevmīd oldı kāfırlar, **sinle islerinden** ya‘nī eydürler kim girü dirilesiler degül; yā nite kim nevmīd oldı sindegi kāfırlar, āḥırat rahmatından (263a/7=060/013).

Kur’an: Ey iman edenler! Kendilerine Allah’ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin (Diyanet, 2013: 060/013).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أصحاب للقبور" ifadesine karşılık, **gür boğunu** (F.+T.): **gür idilerindin** (F.+T.): **gür eyelerindin** (F.+T.): **gor eyelerindin** (F.+T.): **ḳubūr ehlinden** (Ar.): **sinle islerinden** (T.) sözcük ve sözcük gruplarından meydana gelmiştir. Örneklerden yalnızca TİEM 40’ta kullanılan *sin* "mezar" sözcüğü Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972: 832).

2.14. Ashābu’s-Sırātı’s-Seviy

Seviy, düzgün, doğru, ılımlı anlamına gelmektedir. Ashābu’s-Sırātı’s-Seviy, doğru yolun sahipleri anlamında kullanılmıştır. Doğru yolda olanlar, tevhid inancına sahip olanlar demektir.

2.14.1. Ar. "للصراط للسوابغ أصحاب" T. **köni yol idiläri; köni yolğa könmışler; tüz yol eyeleri; toğrı yol ehlidür; isleri toğru yolun**

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73’te **köni yol idiläri**; Anonim KT’de **köni yolğa könmışler**; Hekimoğlu KT’de **tüz yol eyeleri**; Manisa KT’de **toğrı yol ehlidür**; TİEM 40 KT’de **isleri toğru yolun** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: aygıl kamuğ köz tutuğlı silär köz tutuñlar. harayna bilgäy silär kimlär turur **köni yol idiläri** kim ol yolğa könmışlär (235v/1=020/135).

Anonim KT: Aygıl: kamuğköz tutarlar. Sizler yeme köz tutuñ. Menü bergil bilgey-sizler tağı tüz bilgey-siz, kimer turur köni yol idileri yana kim **köni yolğa könmışler** (26a/9=020/135).

Hekimoğlu KT: Aygıl: Tigme bir küygen, küyüng. Bilgey siz, kim turur **tüz yol eyeleri** tağı kim könüldi (310a/6=020/135).

Manisa KT: Eyit: Her birümüz muntaızırdur bizden, sizden, temettü‘ eyleñüz. Bilsenüz gerek kim **toğrı yol ehlidür**, kim hidäyet üstinedür (224b/9=020/135).

TİEM 40: Eyit: "Dükeli göz dutıcıdur kim kıyamāt nite ola diyü; pes göz dutun. Pes tiz bilesiz, kimdür **isleri toğru yolun**, daki kim toğru yol duttı (152b/10=020/135).

Kur’an: Ey Muhammed, de ki: "Herkes beklemektedir, siz de bekleyin. Yakında kimin düz yolun sahipleri olduğunu, kimin doğru yolu bulduğunu bileceksiniz!" (Diyanet, 2013: 020/135).

köni yol idiläri; köni yolğa könmışler; tüz yol eyeleri; toğrı yol ehlidür; isleri toğru yolun. Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "للصراط للسوابغ أصحاب" ifadesinin karşılığı, **köni yol idiläri** (T.): **köni yolğa könmışler** (T.): **tüz yol eyeleri** (T.): **toğrı yol ehlidür** (T.+Ar.): **isleri toğru yolun** (T.) sözcük ve sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.15. Ashābu’l-A‘râf

Arapça'da *a'raf* bir şeyin tümseği demek olan *'urf* kelimesinin çoğuludur. Araplar arasında, yeryüzünden yüksek olan şeylere de *'arf* denmektedir. Ashâbu'l-A'raf, araf halkı anlamına gelir.

İyilikleri ve kötülükleri eşit olduğu için henüz Cennet'e giremeyen ama girmeyi uman kimseler için kullanılır (Karagöz, 2005: 32-33).

2.15.1. Ar "أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ" "Araf ehli" : T. kötülär idiläri; hişârnıng üstünlerining erenleri; A'raf ehli; A'raf isleri

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TIEM 73'te **kötülär idiläri**; Hekimoğlu KT'de **hişârnıng üstünlerining erenleri**; Manisa KT A'raf ehli; TIEM 40 KT'de **A'raf isleri** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TIEM 73: ündägäy **kötülär idiläri** äränläri bilürler anları kırtışları nişänları birlä ayğaylar ne muñsuz kıldı silärdin nemä dünyä terdüküñüzläz ol kim uluğsıgıñ kılur ärdiñizläz (117r/4=007/048).

Hekimoğlu KT: Tağı kıkırdı **hişârnıng üstünlerining erenleri**, erenleri bilürler anı, nişänları birle; aydılar: Ne neng menfa'at kıldı sizdin yığmağınız tağı bu kim uluğsındıgız (152a/1=007/048).

Manisa KT: Nidä eyleye, çağıra **A'raf ehli** gişiler ki bilürler anları 'alâmetleri bile. Eydeler ki: Ne fâyide eyledi size ol mäl ki cem' eyledüñüz tekebbürlik eyler-idi-siz hağdan yâ hağ üstine? (109a/1=007/048).

TIEM 40: Dakı kığırdı **A'raf isleri** erenlere ya'nî tamu ehlinden, bilürler anları, anların nişanı-y-ıla; eyittiler: "Assı eylemedi size dirdüğünüz ya'nî mal, dakı oğul kız; dakı ol kim oldunuz idi boyun virmezsiniz" ya'nî iman getürmezsiniz (73a/1=007/048).

Kur'an: A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler: "Ne çokluğunuz, ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!" (Diyanet, 2013: 007/048).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ" karşılığı, **kötülär idiläri** (T.): **hişârnıng üstünlerining erenleri** (Ar.+T.): **A'raf ehli** (Ar.): **A'raf isleri** (Ar.+T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.16. Ashâbu'l-Yemin

Arapça'da *yemin* sağ, sağ taraf, kuvvet anlamlarına gelmektedir. Araplar sağ eli kuvvet ve üstünlük ifade etmede kullanmışlardır. Ashâbu'l-Yemin, sağ taraf halkı, insanları demektir. Bundan kasıt, "Kıyamet günü amel defteri sağ elinden verilecek olanlar"dır (Karagöz, 2005: 39).

2.16.1. Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" "kitapları sağ tarafından verilenler" : T. oñ kol idiläri; Aşşâb-ı yemin; sağ yan eyeleri; aşşâb-ı yemin; sağ yan isleri

TIEM 73: ymä **oñ kol idiläri** ol turur kim oñ kol idiläri (394r/6=056/027).

Anonim KT: Aşşâb; ne bolur **Aşşâb-ı yemin** hâli? Andın bularıng ni' metlerin aydı (69a/7=056/027).

Hekimoğlu KT: Tağı **sağ yan eyeleri**, ne turur sağ yan eyeleri (511b/7=056/027).

Manisa KT: Ol gişiler ki kitâblar sağ kola virülür **aşşâb-ı yemin** kimlerdür (393b/50=056/027).

TİEM 40: Dakı *sağ yan isleri*, nedür sağ yan isleri (255b/1=056/027).

Kur'an: Ahiret mutluluğuna erenler, ne mutlu kimselerdir!(Diyanet, 2013: 056/027).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" ifadesinin karşılığı, **oñ kol idiläri** (T.): **Aşhâb-ı yemîn** (Ar.): **sağ yan eyeleri** (T.): **aşhâb-ı yemîn** (Ar.): **sağ yan isleri** (T.) sözcük gruplarından oluşmaktadır.

2.16.2. Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" kitapları sağ tarafından verilenler": T. **oñ kol idiläri**; **sağ kol halkları**; **sağ yan eyeleri**; **aşhâb-ı yemîndür yâ bereket ehlidür**; **isleridür sağ yanun**

TİEM 73: anlar tururlar *oñ kol idiläri* (443v/9=090/018).

Anonim KT: Bular turur yemîn, *sağ kol halkları* (135a/16=090/018).

Hekimoğlu KT: Anlar *sağ yan eyeleri* (574a/8=090/018).

Manisa KT: Anlar *aşhâb-ı yemîndür yâ bereket ehlidür* (443a/3=090/018).

TİEM 40: Şunlar, *isleridür sağ yanun* (285b/3=090/018).

Kur'an: işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir (Diyanet, 2013: 090/018).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" karşılığı **kol idiläri** (T.): **sağ kol halkları** (T.+Ar.): **sağ yan eyeleri** (T.): **aşhâb-ı yemîndür yâ bereket ehlidür** (Ar.): **isleridür sağ yanun** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.16.3. Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" "kitapları sağ tarafından verilenler": T. **sağ yan idiläri**; **Sağ yan yârânları** **Aşhâbu'l-meymene**; **sağ yan eyeleri**; **aşhâb-ı yemîndür yâ yümni-i bereket ehlidür**. **Aşhâb-ı yemîndür**; **isleri sağ yanun**.

TİEM 73: *sağ yan idiläri* ol kim *sağ yan idiläri* (394v/7=056/008).

Anonim KT: *Sağ yan yârânları*, bir ögür. *Aşhâbu'l-meymene* ol kavm bolur Sağdın yaña ıgay Uştmaḥka bargay (68a/5=056/008).

Hekimoğlu KT: *sağ yan eyeleri*. Takı *sağ yan eyeleri* (511a/5=056/008).

Manisa KT: Yüce menzil ehli ki *aşhâb-ı yemîndür yâ yümni-i bereket ehlidür*. *Aşhâb-ı yemîndür* kimlerdür (393a/5=056/008).

TİEM 40: Pes *isleri sağ yanun*, ne nesenedür *sağ yan isleri* (255a/6=056/008).

Kur'an: Ahiret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir! (Diyanet, 2013: 056/008).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" karşılığı **sağ yan idiläri** (T.): **Sağ yan yârânları** **Aşhâbu'l-meymene** (T.+F.+Ar.): **sağ yan eyeleri** (T.): **aşhâb-ı yemîndür yâ yümni-i bereket ehlidür** **Aşhâb-ı yemîndür** (Ar.): **isleri sağ yanun** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

TİEM 73: ymä *oñ kol idiläri* ol turur kim *oñ kol idiläri* (394r/6=056/027).

Anonim KT: Aşhâb; ne bolur *Aşhâb-ı yemîn* hâli? Andın bularınğ ni' metlerin aydı (69a/7=056/027).

Hekimoğlu KT: Takı *sağ yan eyeleri*, ne turur *sağ yan eyeleri* (511b/7=056/027).

Manisa KT: Ol gişiler ki *kitâblar sağ kola virülür aşhâb-ı yemîn* kimlerdür (393b/5=056/027).

TİEM 40: Dakı *sağ yan isleri*, nedür *sağ yan isleri* (255b/1=056/027).

Kur'an: Ahiret mutluluğuna erenler, ne mutlu kimselerdir! (Diyanet, 2013 : 056/027).

Yukarıda başka bir ayette aynı kavramın, **oñ kol idiläri** (T.): **Aşhâb-ı yemîn** (Ar.): **sağ yan eyeleri** (T.): **kitâblar sağ kola virülür aşhâb-ı yemîn** (T.+Ar.): **sağ yan isleri** (T.) sözcük grupları ile karşılandığı görülmektedir.

2.16.4. Ar. " **أَصْحَابُ الْيَمِينِ** " kitapları sağ tarafından verilenler": T. **oñ kol idiläriñä**; **sağkoldakılar**; **sağ yan eyeleri**; **aşhâb-ı yemîn**; **sağ yan isleri**

TİEM 73: **oñ kol idiläriñä**(394r/9=056/038).

Anonim KT: Bolğay **sağ koldakılar** (69b/2=056/038).

Hekimoğlu KT: **sağ yan eyelerin**ge (512a/2=056/038).

Manisa KT: **aşhâb-ı yemîn**-çün (393b/9=056/038).

TİEM 40: **sağ yan isleri** için (255b/3=056/038).

Kur'an: onları ahiret mutluluğuna erenler (Diyanet, 2013: 056/038).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. " **أَصْحَابُ الْيَمِينِ** " karşılığı **oñ kol idiläriñä** (T.): **sağkoldakılar** (T.): **sağ yan eyeleri** (T.): **aşhâb-ı yemîn** (Ar.): **sağ yan isleri** (T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.16.5. Ar. " **أَصْحَابُ الْيَمِينِ** " " kitapları sağ tarafından verilenler": T.**oñ kol boğunlarındın**; **aşhâb-ı yemînlerdin**; **sağ elig eyelerindin**; **aşhâb-ı yemînden olsa ki kitâbları sağ kola virilür**; **sağ yan islerinden**⁸

TİEM 73: äğär bolsa **oñ kol boğunlarındın**(396v/7=056/090).

Anonim KT: Ammā**aşhâb-ı yemînlerdin** bolsa bu ölgenler (71b/13=056/090).

Hekimoğlu KT: Taķı eger bolsa **sağ elig eyelerindin** (513b/7=056/090).

Manisa KT: Eger mütevaķķā**aşhâb-ı yemînden olsa ki kitâbları sağ kola virilür** (395a/10=056/090).

TİEM 40: Amma eger ola **sağ yan islerinden** (256b/2=056/090).

Kur'an: Eğer Ahiret mutluluğuna ermiş kişilerden ise (Diyanet, 2013: 056/090).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. " **أَصْحَابُ الْيَمِينِ** " karşılığı, **oñ kol boğunlarındın** (T.): **aşhâb-ı yemînlerdin** (Ar.): **sağ elig eyelerindin** (T.): **aşhâb-ı yemînden olsa ki kitâbları sağ kola virilür** (Ar.+T.): **yā şāhib-i yemîn aşhâb-ı yemînden** (Ar.): **sağ yan issi**, **sağ yan islerinden** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.16.6. Ar. " **أَصْحَابُ الْيَمِينِ** " " kitapları sağ tarafından verilenler": T.**oñun kol boğunları**; **sağ kol aşhâbı**; **sağ elig eyeleri**; **aşhâb-ı yemîn**; **sağ yanisleri**

TİEM 73: mägär **oñun kol boğunları**.(428v/4=074/039).

Anonim KT: Meger **sağ kol aşhâbı** ya^ç nî. (118a/7=074/039).

Hekimoğlu KT: Meger **sağ elig eyeleri** (555b/9=074/039).

Manisa KT: illā**aşhâb-ı yemîn** özlerin äzäd eylediler şālih ‘ ameller bile (428a/3=074/039).

⁸ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 056/091. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzetilmektedir. Çalışmanın hacmini artırmamak için eklenmemiştir.

TİEM 40: İllā *sağ yan isleri* (276a/9=074/039).

Kur'an: Ancak ahiret mutluluğuna eren kimseler başka (Diyanet, 2013: 074/039).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْيَمِينِ" karşılığı **oñun qol boqunları** (T.): **sağ qol aşhâbı** (T.+Ar.): **sağ elig eyeleri** (T.): **aşhâb-ı yemîn** (Ar.): **sağ yanisleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.17. Ashâbu's- Şimâl

"Şimâl" Arapça'da sol yön, sol taraf demektir. Sözcüğü "şü'm" kökünden getirmek mümkündür. "şü'm" uğursuzluk demektir. Arap inancında sol yön, sol kol, uğursuzluk anlamındadır. Ashâbu's- Şimâl, "Kıyamet günü amel defteri sol elinden verilecek olanlar" demektir (Karagöz, 2005: 39).⁹

2.17.1. Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" " kitapları soldan verilenler" : T. sol qol idilâri; Sol qoldakılar; Sol yan eyeleri; kitâbları şol qola virilüraşhâb-ı şimâl; sol yan isleri

TİEM 73 taqı *sol qol idilâri* anlar tururlar sol qol idilâri (395v/1=056/041).

Anonim KT: *Sol qoldakılar*, ne-ol sol qoldakılar, şüm yüzlüg (69b/11=056/041).

Hekimoğlu KT: Takı *Sol yan eyeleri*, yâ ol sol yan eyeleri (512a/3=056/041).

Manisa KT: Olğışiler ki *kitâbları şol qola virilüraşhâb-ı şimâl* kimlerdür? (393b/10=056/041).

TİEM 40: Dakı *sol yan isleri*, nedür sol yan isleri (255b/4=056/041).

Kur'an: Kötülüğe batanlar ise ne mutsuz kimselerdir! (Diyanet, 2013: 056/041).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" karşılığı **sol qol idilâri** (T.): **Sol qoldakılar** (T.): **Sol yan eyeleri** (T.): **kitâbları şol qola virilüraşhâb-ı şimâl** (Ar.+T.): **sol yanisleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.17.2. Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" " kitapları soldan verilenler" : T. sol yan idilâri; aşhâb-ı meş'eme; sol yaneyeleri; aşhâb-ı şimâldür yâ meş'ümlardur; sol yan isleri

TİEM 73: ymä *sol yan idilâri* ol kim ymä *sol yan idilâri* (394v/8=056/009).

Anonim KT: *aşhâb-ı meş'eme* ol kişiler bolur kim Âdamnîñ sol qolında erdi (68a/10=056/009).

Hekimoğlu KT: Takı *sol yan eyeleri* taqı *sol yan eyeleri* (511a/5=056/009).

Manisa KT: Denî menzil ehli ki *aşhâb-ı şimâldür* yâ *meş'ümlardur*. aşhâb-ı şimâl kimlerdür (393a/6=056/090).

TİEM 40: Dakı *sol yan isleri*, ne nesenedür *sol yan isleri* (255a/7=056/009).

Kur'an: Kötülüğe batanlara gelince; ne mutsuz kimselerdir!¹⁰ (Diyanet, 2013: 056/009).

⁹ [Ashabu'l Yemîn ve Ashabu's Şimâl sözlerinin Arap kültüründeki yeri ve köken bilgisinden hareket eden] müfessirler, Ashabu'l- meymene: a) Kitapları sağ taraflarından verilenler b) Yüksek makam c) Uğurlu d) Bahtiyar e) Mesud f) Doğruyu bulanlar d) Doğruluk- dürüstlük h) Adem'in sağındakiler ı) Arş'ın sağındakiler k) Cennete girecekler l) Müslüman çocuklar; Ashabu'l-meşeme: a) Kitapları sol tarafından verilenler b) Düşük mertebe c) Uğursuzluk d) Talihsizlik e) Bedbaht f) Eğrilik g) Kötülük h) Adem'in solunda yer alanlar ı) Arş'ın solunda olanlar k) Ateşe gidecekler, olarak açıklamıştır (Bilgin, 2003: 117).

¹⁰ "Bu ayet, 'Amel defterleri soldan verilenler var ya, ne mutsuz kimselerdir amel defterleri soldan verilenler!' şeklinde de tercüme edilebilir" (Diyanet, 2013: 533).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **sol yan idilâri** (T.): **aşhâb-ı meş'eme** (Ar.): **sol yaneyeleri**(T.): **aşhâb-ı şimâldür** yâ **meş'ümlardur** (Ar.): **sol yan isleri** (T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.17.3. Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" " kitapları soldan verilenler": T. sol kol idilâri; sol kol halkları; sol yan eyeleri; aşhâb-ı şimâldür yâ meş'ümlardur; sol yan isleri¹¹

TİEM 73: anlar kim tandılar biziñ bālgülārimizkā anlar tururlar **sol kol idilâri** (443v/9=090/019).

Anonim KT: Taķı ol kişiler kim tendiler biziñ āyetlerimizgā, bular turur **sol kol halkları**(135a/16=090/019).

Hekimoğlu KT: Taķı anlar kim küfr ketürdiler āyetlerümüzgā anlar **sol yan eyeleri** (574a/9=090/019).

Manisa KT: Ol gişiler ki kāfir oldılar bizüm āyetlerümüzü anlar **aşhâb-ı şimâldür** yâ **meş'ümlardur** (443a/4=090/019).

TİEM 40: Dakı anlar kim kāfir oldılar āyetlerümüze, anlardur **sol yan isleri** (285b/3=090/019).

Kur'an: Āyetlerimizi inkār edenler ise; kötülüğe batmış kimselerdir.¹²(Diyanet, 2013: 090/019).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الشِّمَالِ" ifadesinin karşılığı, **sol kol idilâri** (T.): **sol kol halkları** (T.+Ar): **Sol koldakılar** (T.): **sol yan eyeleri** (T.): **aşhâb-ı şimâldür** yâ **meş'ümlardur** (Ar.): **sol yan isleri**(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.18. Ashâbü'l-Cennet

Cennet halkı demektir. İslam inancında Ahirette insanlar Cennet halkı ve Cehennemhalkı olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar (Karagöz, 2005: 33). Honamlioğlu şunları söyler:

Cennet; Allah Teâlâ'nın kendisinden hoşnut olduğu kimselerin girecekleri ve sonsuz bir zevk ve mutluluk duyacakları, akla ve hayale gelen ve gelmeyen her türlü ni'met ve güzelliklerin bulunduğu yerdir.

Cennet'e girenlerin her türlü istek ve arzuları yerine getirilir. Cennet'teki bazı nimetlerin isim ve vasıfları Kur'an'ın değişik yerlerinde müminlere bildirilmiştir. Ayrıca Cennet'in dereceleri, oraya gireceklerin ilim ve ibadetleri, Allah'a yakınlıklarına göre düzenlenmiştir. Cennet ehlinin şunlar olduğu üzerinde görüşler vardır:

1. Şirk, küfür ve nifak'tan uzak duranlar.
2. Tevhid inancı üzere, amel-sâlih'te bulunmaya gayret gösterenler (Honamlioğlu, 1992: 150).

2.18.1. Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" "Cennet ehli": T. uşmağ boğunları; Uçmağ eyeleri; Cennet ehli; Uçmağ isleri¹³

¹¹ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 056/041. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzemektedir.

¹² "Bu ayet, 'Ayetlerimizi inkār edenler ise, amel defterleri soldan verilecek olanlardır' şeklinde de tercüme edilebilir" (Diyanet, 2013: 594).

TİEM 73: *uṣṭmaḥ boḍunları* mu ol kün yāgrāk amruḡuluḡ körklügrāk ārām ḡıḡu yār (263r/2=025/024).

Hekimoḡlu KT: *Uçmaḡ eyeleri* ol kün yaḡsıraḡ ḡarār ḡıḡu yir yanındın taḡı körklügrāk yanındın (347a/2=025/024).

Manisa KT: *Cennet ehli* ol günde ḡayırludur, ḡarār dutıcaḡ yirleri yaḡsıdır rāḡat olacaḡ yirleri ‘avratları-y-ıla (253b/10=025/024).

TİEM 40: *Uçmaḡ isleri* ol gün yigrekdür, durak yirindin yana; daḡı görklürekdür diñlenecek yirdin yana (171b/11=025/024).

Kur’an: O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı, dinlenecekleri yer daha güzeldir (Diyanet, 2013: 025/024).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" ifadesi, *uṣṭmaḥ boḍunları* (T.): *Uçmaḡ eyeleri* (T.): *Cennet ehli* (Ar.): *Uçmaḡ isleri* (T.) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

2.18.2. Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" "Cennet ehli": T. *uṣṭmaḥ idilāri*; *Uçmaḡ eyeleri*; *Cennet ehli*dir; *Uçmaḡ isleri*¹⁴

TİEM 73: anlar kim kertgündilār ḡıldılar eḡḡülüklerni fārmānlamas miz bir ātōzkā māḡār küci yātmişinḡa anla<r> tururlar *uṣṭmaḥ idilāri*. anlar anıñ içinde māñḡü ḡalıḡlılar (115r/9=007/042).

Hekimoḡlu KT: Taḡı anlar kim bittiler taḡı ḡıldılar eḡḡü ‘amellerni; teklif ḡılmas miz tenge, meḡer yaraḡını; anlar *uçmaḡ eyeleri*, anlar anıñ içinde cāvıḡāneler (151a/3=007/042).

Manisa KT: ol ḡışiler ki ki īmān ḡetürdiler, ‘amel-i ṣālihḡ işlediler biz teklif eyleyüp buyurmaz-biz bir nefseillā ḡüci yitişdüḡi nesneyi. Anlar *cennet ehli*dir, ebediḡalurlar anda (108a/9=007/042).

TİEM 40: Daḡı anlar kim īman ḡetürdiler; daḡı işlediler eyü işler; yükletmezüz hiç nefse illā ḡüci yittüḡin; şunlar *uçmaḡ isleridür*, anlar anun içinde ebed kalıcılarken (72b/2=007/042).

Kur’an: İman edip salih ameller işleyenlere gelince -ki biz kişiye ancak gücünün yettiğini yükleriz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalıcıdır (Diyanet, 2013: 007/042).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" karşılığı *uṣṭmaḥ idilāri* (T.): *Uçmaḡ eyeleri* (T.): *Cennet ehli*dir (Ar.): *Uçmaḡ isleri* (T.) sözcük grupları tercih edilmiştir.

2.18.3. Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" "Cennet ehli": T. *uṣṭmaḥ idilāri*; *Uçmaḡ eyeleri*; *Cennet ehli*; *Cennet ehli*

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde, TİEM 73’te *uṣṭmaḥ idilāri*; Hekimoḡlu KT’de *uçmaḡ eyeleri*; Manisa KT’de *Cennet ehli*; TİEM 40 KT’de *Cennet ehli* sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: ündāḡāy tamuḡ idilāri *uṣṭmaḥ idilāriñā* kim ḡuya beriñlār biziñ üzā suwdın azu andın kim rüzī ḡıldı tañrı. ayḡaylar bütünlükün tañrı ḡarām ḡıldı ol ekkisiñā tañḡlılar üzā (116r/7=007/050).

¹³ Metinlerdeki diḡer örnekleri için bk. 046/014, 046/016. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzemektedir.

¹⁴ Metinlerdeki diḡer örnekleri için bk. 007/044. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzemektedir.

Hekimoğlu KT: Taķı kıkırdı ot eyeleri **uçmak eyelerine** kim: Töküng bizing üze suwdın, yā ol nirsedin kim rūzī kıldı Tanrı sizge. Aydılar. Hāķīkat üze Tanrı hāram kıldı küfr ketürgenler üze (152a/5=007/050).

Manisa KT: Nidāeyleye cehennem ehli **cennet ehline**. Çağıra dökünüz bizüm üstümüze ol şulardan, siz içersiz yā özgeye şarāblardan yā ni‘metler ki Tañrı ta‘ālā size rızķ eylemişdür. Eydeler: Taħķīķ Tañrı ta‘ālā hāram eyledi kāfirlere (109a/5=007/050).

TİEM 40: Dakı kıkırdı od isleri **uçmak islerine** kim: "Dökün üzerümüze sudan, yā andan kim rūzī virdi size Tanrı ya‘nī ta‘am eyittiler ya‘nī uçmak ehli: Bayık Tanrı, hāram eyledi ol ikiyi kāfirler üze (73a/3=007/050).

Kur’an: Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize aktın" diye çağırışlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah bunları kāfirlere haram kılmıştır" derler (Diyanet, 2013: 007/050).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" karşılığı **uştırmağ idiläri** (T.): **Uçmak eyeleri** (T.): **Cennet ehli**dür (Ar.): **uçmak ehlini**(Ar.) sözcüklerinden veya sözcük öbeklerinden meydana gelmiştir. Kur’an çevirilerinde Türkçe ile karşılanan kavramın, Manisa Kur’an çevirisinde tamamen Arapça sözcüklerle kurulmuş bir tamlama ile karşılandığı görülmektedir.

2.18.4. Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" Cennet ehli : T.uştırmağ boğunu; uştırmağ boğnu; uçmak eyeleri; cennet ehli; uçmak isleri¹⁵

TİEM 73: çınok **uştırmağ boğunu** bu-kün mēşgüllük içindä ni‘mät etgänlär (323v/5-036/055).

Rylands KT: Bütünlükün **uştırmağ boğnu** bu kün meşgullük içre, uçmağ kızları birle sewünç kılığlılar (13a/2=036/055).

Hekimoğlu KT: Hāķīkat üze **uçmak eyeleri**, bu kün meşgüllük içinde ni‘metligler (423b/4=036/055).

Manisa KT: Taħķīķ **cennet ehli** ol günde işlere meşgül ‘avratlar bile yimişler, ni‘metler yimekte (318a/10=036/055).

TİEM 40: Bayık **uçmak isleri**, ol gün, meşgul içinde ya‘nī yimekte içmekde, tana‘um eyleyicilerdür yā yimiş isleridür (209b/10=036/055).

Kur’an: Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler (Diyanet, 2013: 036/055).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" karşılığı **uştırmağ boğunu** (T.): **uştırmağ boğnu** (T.): **uçmak eyeleri** (T.): **cennet ehli** (Ar.): **uçmak isleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.18.5.Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" : T. uçmağ boğunları; uştırmağ aşhābi; Uçmak eyeleri; cennet ehli; uçmak isleri

TİEM 73: bir tæg bolmaz ot idiläri taķı **uçmağ boğunları** birlä, **uştırmağ boğunları** anlar tururlar kırtuluğlılar (404r/6=059/020).

¹⁵ Metinlerdeki diğör örnekleri için bk. 007/046, 010/026, 011/023. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere çok yakındır.

Anonim KT: Berāber olmas ot aşhābı taqı *uṣṭmaḥ aṣḥābı*. Anlar zafer bulğanlardın erür (83a/3=059/020).

Hekimoğlu KT: Berāber bolmas ot eyeleri taqı *uçmaḥ eyeleri*. *Uçmaḥ eyeleri*, anlar kurtulğanlar (525a/2=059/020).

Manisa KT: Berāber olmaz cehennem ehli-y-ile *cennet ehli*. *Cennet ehli* ulu sa‘ādete yitişen anlardur na‘īm, muḳīm bile (404b/1=059/020).

TİEM 40: Barabar degül od isleri dakı *uçmak isleri*, uçmak isleri, anlardur zafar bulıcılar (261b/6=059/020).

Kur’an: Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir (Diyanet, 2013: 059/020).

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **uçmaḥ boḍunları** (T.): **uṣṭmaḥ aṣḥābı** (T.+Ar.): **Uçmaḥ eyeleri** (T.): **cennet ehli** (Ar.): **uçmak isleri** (T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.18.6. Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" :T. **uṣṭmaḥ boḍunını**; **bostān yārānlarını**; **büstāneyelerini**; **cennet ehliniki bostān-ıdı**; **bostan islerine**¹⁶

TİEM 73: anlar kim kertgündilär kıldılar eḍgüklär anlar tururlar *uṣṭmaḥ iḍiläri*. anlar anıñ içindä mäñgü qalığhılar (10r/1=002/082).

Hekimoğlu KT: Taqı anlar kim bittiler taqı kıldılar eḍgü ‘amellerni anlar *uçmaḥ eyeleri*. Anlar anıñ içindecāvīḍāneler (11b/9=002/082).

Manisa KT: Ol gişiler ki imān getürdiler, ‘amel sālih işlediler anlar *cennet ehliḍür*. Ebedi kalurlar cennet içinde hiç çıḳmaḥ yoḳdur (9a/4=002/082).

TİEM 40: Dakı anlar kim imān getürdiler, dakı işlediler eyü işler, şunlar *uçmak isleridür*, anlar anun içinde ebed kalıcılardur (6b/10=002/082).

Kur’an: İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır (Diyanet, 2013: 002/082).

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ" karşılığı kullanılan sözcükler, 068/017'deki örneklerle birlikte, **uṣṭmaḥ boḍunını** (T.): **uṣṭmaḥ iḍiläri** (T.): **uçmaḥ eyeleri** (T.): **bostān yārānlarını** (F.): **büstān eyelerini** (F.+T.): **cennet ehliniki bostān-ıdı** (Ar.+F.): **cennet ehliḍür** (Ar.): **bostan islerine** (F.+T.) sözcüklerinden veya sözcük öbeklerinden meydana gelmiştir.

2.19. Ashābü'l-Cehennem

Ashābü'l-Cehennem, Cehennem halkı demektir. İslam'da günahları sevaplarından fazla olanların, bir kısmını ebedi olarak orada kalacakların, bir kısmını ise suçları oranında cezalarını çektikten sonra Cennet'e dönecek olanların oluşturduğu topluluktur.

¹⁶ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 068/017. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklerden farksızdır.

2.19.1. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" "Cehennem ehli": T.ot **iđiläri**; tamuğ **yārānları**; tamuğ **eyeleri**; **cehennem ehliğür**; tamu **isleridür**.

TİEM 73: anlar kim kertgündilär täñrikä yalavaçlarıña anlar tururlar anlar çın sözlüglilär tanuqlar iđiläri üskindä anlarğa bolğay tärläri yaruluqları, anlar kim tandılar yalğanka tut(t).ılar biziñ bälğülärimizni anlar **ot iđiläri** (398v/8=057/019).

Anonim KT: Anlar kim inandılar Teñriğa tağı Rasülingä anlar rastlar erürler tağı hāzırlar iğileri çatında. Bar anlarğa müzdleritağı nūrları. Tağı anlar kim inanmadılar tağı yalğan turdılar huccatlarımızge; anlar **tamuğ yārānları** tururlar (74b/2=057/019).

Hekimoğlu KT: Tağı anlarğa kim bittiler Tangrığa tağı yalavaçlarıña anlar anlar rāst sözlügler tağı şehidler anların İğisi çatında. Anlarğa şevābları tağı yaruqları. Tağı anlar kim küfr ketürdiler tağı yalğanka nisbet kıldılar āyetlerimüzni, anlar **tamuğ eyeleri** (516b/3=057/019).

Manisa KT: Ol gişiler ki imān getürdiler Tañrı ta‘ālāya dağı resüline anlar şiddiklar menzilindedür. Tañrı ta‘ālā çatında şehidler menzilindedir. Tañrı ta‘ālā çatında ki anları yaratdı. Anlar-içündür ki ecirleri dağı nūrları. Ol gişiler ki kâfir oldılar dağı yalanladılar bizüm āyetlerümüzi anlar **cehennem ehliğür** (397b/6=057/019).

TİEM 40: Dakı anlar kim inandılar Tanrı’ya dakı Yalavacına, şunlardur gey toğrular, dakı şehidler Çalabıları katında. Anlarundur müzdleri dakı nurları. Dakı anlar kim kâfir oldılar, dakı yalan duttılar nişanlarumuzu; şunlar **tamu isleridür** (257b/8=057/019).

Kur’an: Allah’a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar siddiklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allah katında şahitlerdir. Onların mükāfatları ve nurları vardır. İnkār edip āyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir (Diyabet, 2013: 057/019).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" karşılığı **ot iđiläri** (T.): **tamuğ yārānları** (T.+F.): **tamuğ eyeleri** (T.): **cehennem ehliğür** (Ar.): **tamu isleridür**(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir. TİEM 73'te doğrudan doğruya Türkçe Cehennem'i karşılayan *tamu* (Clouston, 1972: 503) sözcüğünün bulunmasına rağmen, Türkçe "ateş" anlamına gelen *ot* (Clouston, 1972: 34) sözcüğüyle, parça bütün ilişkisi ile ad aktarması yapıldığı görülür. *Cehennem* yerine *ot* sözcüğünün kullanılması diğer Kur'an çevirilerinde de görülmektedir. İslam kültüründe diğer ilahî dinlerdeki gibi Cehennem'in sıcak ve ateşle ilişkili düşünülmesine dayanır¹⁷.

2.19.2. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" "Cehennem ehli": T.tamu **iđiläri**; tamuğ **iğileri**; ot **yārānları**; ot **eyeleri**, **cehennem ehliğür**; odisleridür

TİEM 73: yığmaz anlardın yığarlardı ap ymä ‘ayālları tañrıdın nārsāni, anlar tururlar **tamu iđiläri**, anlar anıñ içindä mäñgü qalıglılar (429v/2=058/017).

Rylands KT: Hem asıg kılmaz olardan mālları hem ‘ayālları Tañrıdın nerse, olar **tamuğ iğileri** tururlar anıñ içinde cāvidāneler (11b/1=058/017).

Anonim KT: Muñsuz kıлмаğay anlardın mālları tağı oğlanları, Teñridin hiç nerse; ya‘nī hiç kılu bermegeyler kıyāmat ‘azābı vaqtında. Anlar **ot yārānları** tururlar. Anda meñü qalğaylar (78b/3=058/017).

¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için "Ashābu'n-Nār" başlığına bakılabilir.

Hekimoğlu KT: Mungsuz kılmayağay anlardın malları tağı oğlanları, Tangrıdın nirseni. Anlar *ot eyeleri*, anlar anıng içindecāvīdāneler (521a/7=058/017).

Manisa KT: Fāyide eylemez anlar malları dağı oğulları kızları. Tañrı ta‘ālānuñ ‘azābından kırtulmağ bilmezler. Anlar *cehennem ehli*dür, ebedi kalurlar anda, hiç kırtulmağ yoğdur (401b/3=058/017).

TİEM 40: Hergiz assı eylemeye anlara malları, ne dağı oğul kızları, Tanrı’dan nesene. Şunlar *odisleridür*, anlar içinde ebed kalıcılardur (260a/1=058/017).

Kur’an: Onların malları da, evlatları da Allah’a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır (Diyanet, 2013: 058/017).

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" karşılığı olarak **tamu idiläri** (T.): **tamuğ idileri** (T.): **ot yārānları** (T.+F.): **ot eyeleri** (T.): **cehennem ehli**dür (Ar.): **odisleridür** (T.) sözcük grupları kullanılmıştır.

2.19.3. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" **Cehennem ehli**: T. **ot idiläri**; **ot eyeleri**; **otnuñ eyeleri**; **od ehli**dür; **od isleridür**¹⁸

TİEM 73: anlar kim tandılar yalğan et(t)ilär biziñ bālgülärimizni anlar tururlar *ot idiläri* anlar anıñ içində māñgü kalıglılar (5v/8=002/039).

Hekimoğlu KT: Tağı anlar kim tandılar tağı yalğanğa nisbet kıldılar açuğ hüccetlerimüzni; anlar *ot eyeleri* anıng içindecāvīdāneler (6b/5=002/039).

Özbekistan KT: tağı anlar kim tandılar, tağı yalğanğa nisbet kıldılar açuğ hüccetlerimüzni; anlar *otnuñ eyeleri*. anlar anıñ içinde cāvīdāneler (8b/4=002/039).

Manisa KT: Ol gişiler ki kâfir oldılar, yalğanladılar bizüm āyātumuzu, kitābumuzu anlar *od ehli*dür, cehennemde ebedi kalurlar, hiç çıkmāğ yoğdur (5a/9=002/039).

TİEM 40: Dakı anlar kim kâfir oldılar; dakı yalan duttılar āyetlerümüzi şunlar *od isleridür*. Anlar anun içinde ebed kalıcılardur (4a710=002/039).

Kur’an: İnkâr edenler ve āyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır (Diyanet, 2013: 002/039).

Türkçe ilk Kur’an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ot idiläri** (T.): **ot eyeleri** (T.): **otnuñ eyeleri** (T.): **od ehli**dür (T.+Ar.): **od isleridür** (T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.19.4. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" **Cehennem ehli**: T. **ot idilärindin**; **ot eşlerindin**; **ot eyelerindin**; **cehennem ehli**din; **od islerindin**¹⁹

TİEM 73: män tilär män kim yüdsä män mäniñ yazuğumni säniñ yazuğunuñ bolsa sän *ot idilärindin*. ol turur küç kılıglılarınıñ yanutu (83v/7=005/029).

Rylands KT: Men tilemezmen men kim yansa sen meniñ yazuğum birle tağı seniñ yazuğunuñ birle, bolsa sen *ot eşlerindin*, ol zālimlerniñ cezāsını (39a/1=005/029).

¹⁸ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 002/081, 002/217, 002/257, 002/275, 003/116. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzerdir.

¹⁹ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 007/036, 007/044. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklere benzerdir.

Hekimoğlu KT: Haqîkat üze tileyür men kim köyürseng yazuğunı taqı yazuğunı, taqı bolsang *ot eyelerindin*. Taqı ol küç qılğanların yanıtı (109a/1=005/029).

Özbekistan KT: haqîkat üze men tileyür men kim köyürseñ yazuğunı taqı yazuğunı, taqı bolsañ *oteyelerindin*. taqı ol taqı ol küç qılğanların yanıtı (210b/5=005/029).

Manisa KT: Taḥkîk men ister-men, benüm yazuğum götüresin senün yazuğun bile. Daḥı *cehennem ehlerinden* ola sen ol cehennemden odı zâlimler cezâsıdır (78a/1=005/029).

TİEM 40: Bayık ben dilerin kim dönesen benüm yazuğum-ıla dakı senün yazuğun-ıla; pes olasañ *od islerinden*. Dakı şoldur cezâsı zâlımların (51a/9=005/029).

Kur'an: "Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahımı da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır" (Diyabet, 2013: 005/029).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" ifadesinin karşılığı olarak *ot idilärindin* (T.): *ot eşlerindin* (T.): *ot eyelerindin* (T.): *cehennem ehlerinden* (Ar.): *od islerinden* (T.) sözcük grupları kullanılmıştır.

2.19.5. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" "Cehennem ehli": T.ot idiläri; tamuğ eyelerige; tamu islerinden; t cehennem ehliamuğ idiläri

TİEM 73: kaçan äwrülsä közläri *ot idiläri* tuşına ayğaylar idimizä qılmağıl bizni küç qılğılı boḥunlar birlä (117r/3=007/047).

Hekimoğlu KT: Taqı ol vaqtın kim ewrüldi közleri *tamuğ eyelerige*²⁰ qarşu, aydılar: "İdimüz qılmağıl bizge küç qılğan erenler birle (151b/8=007/047).

Manisa KT: kaçan şarf olsañuz baqsalar *cehennem ehli* gişiler ki bilürler anları 'alâmetleri bile. Eydeler ki. Ne fâyide eyledi size ol mäl ki cem' eyledünüz ki tekebbürlük eyler-idi siz ḥaqdan yâ ḥalk üstine (109a/1=007/047).

TİEM 40: Dakı kaçan döndürinile gözleri anların *tamu islerinden* yana; eyittiler: "İy Çalabumuz Eyleme bizi kavm-ıla zâlımlar (72b/11=007/047).

Kur'an: Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, "Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma" derler (Diyabet, 2013: 007/047).

Türkçe ilk Kur'an çevirlerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" ifadesinin karşılığı, *ot idiläri* (T.): *tamuğ eyelerige* (T.): *tamu islerinden* (T.): *cehennem ehli* (Ar.): *tamuğ idiläri* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.20. Ashâbu'n-Nâr:

Nâr, ateş demektir. Cehenneme verilen adlardan biridir. Ashâbu'n-Nâr, ateş halkı anlamına gelir. Soydaner bu konuda geniş bilgiler verir:

Rağıb el-İsfehâni'nin "gözle algılanan ateş" olarak tanımladığı "nâr" kelimesi Kur'an'da değişik türevleriyle kullanılmış ve bir çoğunda cehennem ateşi ve buna ait çeşitli etkilerin yansıması olarak yorumlanmıştır. Cehennem en bariz unsurunun ateş olması müfessirlerin "nâr" hakkındaki yorumlarını desteklemektedir. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta, diğer din ve kültürlerden sızdığı söylenen ateşe dayalı bir kültüre ve ifadelere rastlamak mümkün iken İslâm dininde ateş kültürüne

²⁰ Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinin yaygın bir özelliği olan zamir n'sinin düşmesinin Harezmi Türkçesi dönemine ait bir örneği görülmektedir.

işaret sayılabilecek bir şey bulunmadığı gibi, bunun oluşumu da şiddetle yasaklanmıştır [.] Kur'an'da bazı kaynakların verdiği bilgiye göre 126 defa geçen "nâr" kelimesi çoğunlukla Cehennem'e veya cehennemliklere işaret için kullanılmıştır. "Nâr" kelimesi Kur'an'da tek başına kullanıldığı gibi "Ashâbu'n-Nâr", "Azâbu'n-Nâr", "Nâru'l-Kübra", "Nâru'n Hâmiyeh", "Nâr-ı Cehennem" gibi deyim şeklinde de kullanılmış ve ateşin ateşe müstehak olanların nitelikleri anlatılmıştır (Soydaner, 2002: 43).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde "ateş halkı" için Cehennem anlamına gelen *tamuğ* ve *uçmağ* sözcükleri parça bütün ilişkisiyle ad aktarmalı olarak kullanılmıştır.²¹

TİEM 73: ündägäy *tamuğ idiläri* uşmağ idiläriñä kim quya beriñlär biziñ üzä suwdın azu andın kim rüzî kıldı tañrı. ayğaylar bütünlükün tañrı harām kıldı ol ekkisiñä tañığlılar üzä (116r/7=007/050).

Hekimoğlu KT: Tağı kıkırdı ot eyeleri *uçmağ eyeleringe* kim: Töküñg bizing üze suwdın, yâ ol nirsedin kim rüzî kıldı Tanrı sizge. Aydılar. Haqıqat üze Tanrı harām kıldı küfr ketürgenler üze (152a/5=007/050).

Manisa KT: Nidäeyleye *cehennem ehli* cennet ehline. Çağıra döküñüz bizüm üstümüze ol şulardan, siz içersiz yâ özgeye şarâblardan yâ ni' metler ki Tañrı ta'älâ size rızq eylemişdür. Eydeler: Tañkık Tañrı ta'älâ harām eyledi kâfirlere (109a/5=007/050)

TİEM 40: Dakı kığırdı *od isleri* uçmak islerine kim: "Dökün üzerümüze sudan, yâ andan kim rüzî virdi size Tanrı ya'ni ta'am eyittiler ya'ni uçmak ehli: Bayık Tanrı, harām eyledi ol ikiyi kâfirler üze (73a/3=007/050).

Kur'an: Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağırırlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler (Diyaret, 2013: 007/050).

Manisa KT: Ol gişiler ki yamanlık kesb eylediler yamanlık cezâsı bir od gibidür, yitişür anlara zelillik. Yoğdur anları Tañrı ta'älâdan kırtarıcı ana beñzer ki yüzleri yapılmışdur gicenüñ bir kıt'ası bile qaralık karağılık içinde, anlar *cehennem ehli*dür, ebedî kalurlar anda (146a/8=010/027).

2.20.1. Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" "Cehennem ehli ": T.ot idiläri; ot aşhâbı; oteyeleri; cehennem ehli-y-ile; od isleri

TİEM 73: bir tæg bolmaz *ot idiläri* tağıuçmağ boğunları birlä, uşmağ boğunları anlar tururlar kırtuluğlılar (404r/6=059/020).

Anonim KT: Beräber olmas *ot aşhâbı* tağı uşmağ aşhâbı. Anlar zafer bulğanlardın erür (83a/3=059/020).

Hekimoğlu KT: Beräber bolmas *ot eyeleri* tağı uçmağ eyeleri. Uçmağ eyeleri, anlar kırtulğanlar (525a/2=059/020).

Manisa KT: Beräber olmaz *cehennem ehli-y-ile* cennet ehli. Cennet ehli ulu sa'ädete yitişen anlardur na'im, muķim bile (404b/1=059/020).

TİEM 40: Barabar degül *od isleri* dakı uçmağ isleri; uçmağ isleri, anlardur zafar bulıcılar (261b/6=059/020).

²¹ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 010/027, 013/005, 039/008, 040/006, 040/043. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklerle benzerdir.

Kur'an: Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir (Diyanet, 2013: 059/020).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ النَّارِ" ifadesini karşılamak için **ot içiləri** (T.): **ot aşhâbı** (T.+Ar.): **oteyeleri** (T.): **cehennem ehli-y-ile** (Ar.): **od isleri** (T.) sözcük grupları kullanılmıştır.

2.21. Ashâbu'l Cahim

"Cahim kelimesi sözlüklerde tutuşturulduğunda alevlenen ve mahveden büyük ateş ve büyük fırın, ulvî ve gayet şiddetli birbirinin üzerinde ve çukur yerde kat kat tutuşturulmuş alevli ateş ve derin vadi anlamına gelen c-h-m kökünden türeyen bir kelime olarak geçmektedir" (Soydaner, 2002: 33). Kur'an'da yirmi altı yerde geçen ve Allah'ı tanımayanlar, peygamberlere verilen mucizeleri ve ilahi kitapları yalanlayanlar, kâfirler, zâlimler, sapıklar, günahkârlar, yeniden dirilişi inkar edip ahireti reddedenler, dünya hayatını tercih ederek azgınlık yolunu seçenler ve bunun sonucunda da amel defteri sol tarafından verilecekler için Cehennem'in ismi olarak anılan "cahim" kelimesi bir ayet hariç bütün ayetlerde "şiddetli Cehennem ateşi"ni çağırıştır (Soydaner, 2002: 33). Cahim, Kur'an'da geçen yedi cehennemden biridir (Karagöz 2005: 33).

2.21.1. Ar. "أَصْحَابُ الْجَحِيمِ" alevli ateşe maruz kalanlar ": T. **tamuişlärindin**; **tamuğ eylerindin**; **cehennem ehlinden**; **tamu islerinden**²²

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **tamuişlärindin**; Hekimoğlu KT'de **tamuğ eylerindin**; Özbekistan KT'de **tamuğ eyelerindin**; Manisa KT'de **cehennem ehlinden**; TİEM 40 KT'de **tamu islerinden** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM73: biz ıdtımız seni könilik birlä säwünç berigli qorqutıǵı. sorulmas sän **tamuişlärindin**. (14r/8=002/119).

Hekimoğlu KT: Haqıqat üze biz ıdduǵ sini haq birle; müjde birgen taqı qorqutǵan. Taqı sorulmas sen **tamuğ eylerindin** (17a/6=002/119).

Özbekistan KT: haqıqat üze biz ıdduǵ sini haq birle; müjde birgen taqı qorqutǵan. taqı sorulmas sen **tamuğ eyelerindin** (29b/2=002/119).

Manisa KT: Taḥkik biz seni gönderdük haq bile beşaret eyleyici mü'minlere cenneti, qorquducı kâfirleri cehennemden.şorma yâ şorulmaz-sen **cehennem ehlinden** (13a/6=002/119).

TİEM 40: Bayık biz viribüdük seni hakk-ıla ya' nî Kur'an-ıla; muştlayıcı, dakı korkıdıcı. Dakı sorılmasaň **tamu islerinden** (9b/1=002/119).

Kur'an: Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin (Diyanet, 2013: 002/119).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَحِيمِ" ifadesini karşılamak için **tamuişlärindin** (T.): **tamuğ eylerindin** (T.): **cehennem ehlinden** (Ar.): **tamu islerinden** (T.) sözcük grupları kullanılmıştır.

2.21.2. Ar. "أَصْحَابُ الْجَحِيمِ" alevli ateşe maruz kalanlar ": T. **tamuğ içiləri**; **tamuğ eşleri**; **tamuğ eyeleri**; **cehennem ehlidür**; **tamu isleridür**²³

²² Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 005/086, 009/113, 057/019. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklerle benzerdir.

²³ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 022/051. İlgili sure ve ayetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklerle benzerdir.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, TİEM 73'te **tamuğidilâri**; Rylands KT'de **tamuğüşleri**; Hekimoğlu KT'de **tamuğ eyeleri**; Özbekistan KT'de **tamuğ eyeleri**; Manisa KT'de **cehennem ehliidür**; TİEM 40 KT'de **tamu isleridür** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: anlar kim tandılar tağı yalğança tut(t).ılar biziñ bälgülarimizni anlar tururlar **tamuğidilâri** (81r/8=005/010).

Rylands KT: Anlar kim tandılar hem yalğança tuttilar biziñ belgülarimizni, bu ögür **tamuğ eşleri** ol (25a/1=005/010).

Hekimoğlu KT: Tağı anlar kim küfr ketürdiler tağı yalğança nisbet kıldılar âyetlerimizni; anlar **tamuğ eyeleri** (106a/2=005/010).

Özbekistan KT: tağı anlar kim küfr ketürdiler tağı yalğança nisbet kıldılar âyetlerimizni, anlar **tamuğeyeleri** (251b/2=005/010).

Manisa KT: Ol gişiler ki kâfir oldılar yalanladılar bizüm âyetlerümüzü anlar **cehennem ehliidür** (75b/5=005/010).

TİEM 40: Dakı anlar kim kâfir oldılar, dakı yalan duttilar âyetlerümüzü; şunlar **tamu isleridür** (49b/6=005/010).

Kur'an: İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir (Diyanet, 2013: 005/010).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ الْجَحِيمِ" ifadesini karşılamak için **tamuğidilâri** (T.): **tamuğüşleri** (T.): **tamuğ eyeleri** (T.): **cehennem ehliidür** (Ar.): **tamu isleridür** (T.) sözcük grupları kullanılmıştır.

2.22. Ashâbu's Sa'îr

"Sa'îr, çılgın kor ateş ve alev, tutuşturmak, alevlendirmek, körüklemek, harbi kızdırmak anlamındaki s-a-r (sa'îr) kökünden türemiş bir sıfattır. İyice alevlendirilmiş ateş demektir" (Soydaner, 2002: 34).²⁴ Ashâbu's Sa'îr, alevli ateş halkı demektir. Bu insanlar, akıllarını kullanmayıp şeytana uyanlar ve günaha girenlerdir (Karagöz, 2005: 37).

2.22.1. Ar. "أَصْحَابُ السَّعِيرِ" "Kızgın ateşe maruz kalanlar": T. **tamu boşumıdın; tamuğ yârânlarındın; tamuğ eyeleri; cehennem ehliinden; tamu isleri**²⁵

TİEM 73: ayğaylar âgâr eşit(t)imiz ârsâ azu uqıt(t)ımız ârsâ bolmağay ârdimiz **tamu boşumıdın** tamu boşumı (416r/5=067/010).

Anonim KT: Tağı aydılar: Eger eşitse erdük, bolmağay erdük **tamuğ yârânlarındın**. Tamuğluklar tamuğda ayturlar (97a/15=067/010).

²⁴ Kur'an'da bir yerde fiil olarak, sekiz yerde (el takısyıla) mârife, sekiz yerde de nekra (el takısız) şeklinde "alevlendirilmiş cehennem", "Ashab-ı sa'îr, "cehennem sa'îran" ve yalnız "sa'îr" olarak on yedi yerde geçmiştir. Sa'îr bir âyet dışında bütün âyetlerde "kızdırılmış, çılgın, alevli ateş" manasında cehennem'e isim olarak kullanılmış ise de bazı tefsirciler "çılgınlık, delilik ve sapıklık içinde bulunmak" olarak, bir kısım tefsirciler ise Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak veya cehennemde bulunan bir vadinin ismi şeklinde yorumlamışlardır. Kelimenin İncildeki "sa'îrden türediğini söyleyenler olmuşsa da bu görüş fazla dikkate alınmamış ve kabul görmemiştir (Soydaner, 2002: 34).

²⁵ Metinlerdeki diğer örnekleri için bk. 067/011. İlgili sure ve âyetlerdeki kullanımlar yukarıdaki örneklerle benzerdir.

Hekimoğlu KT: Takı aydılar: "Eger işitse irdük"yā bilse irdük, bolmağay irdük *tamuğ eyeleri* içinde (540a/5=067/010).

Manisa KT: Eyitdiler: Eger biz işitse-y-idük yā ‘ağılsuz olsa bilse-y-idük biz *cehennem ehlerinden* olmaz-ıduğ, diyeler (416a/4=067/010).

TİEM 40: Dakı eyittiler: "Eger işidür-misse-dük, yā añlar-missa-duk; olmaduğ-ıdı *tamu isleri* içinde (269a/3=067/010).

Kur’an: Yine şöyle derler: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık" (Diyanet, 2013: 067/010).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ السَّعِيرِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **tamu boğundın** (T.); **tamuğ yārānlarındın** (T.+F.); **tamuğ eyeleri** (T.); **cehennem ehlerinden** (Ar.); **tamu isleri** (T.) sözcüklerinden veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

2.22.2. Ar. "أَصْحَابُ السَّعِيرِ" "Kızgın ateşe maruz kalanlar ": T. örtāğān ot idilāri; tamuğ eşlerindin; tamuğ eyelerindin; cehennem ehlerinden; tamu islerinden

TİEM 73: çın yāk silārkā yağı turur tutuñlar anı yağı, ündār anıñ süsini bolğu üçün *örtāğān ot idilāri* (316r/3=035/006).

Rylands KT: Bütünlükün yek sizke yağı ol, yime tutuñlar anı yağı, anıñ üçün oğır kendü öğürini, bolsunlar tēp *tamuğ eşlerindin* (66b/3=035/006).

Hekimoğlu KT: Hāqīkat üze iblis sizge düşman, tutung anı düşman. Hāqīkat üze ündeyür öğürini, munung üçün kim bolsalar *tamuğ eyelerindin* (415b/2=035/006).

Manisa KT: Taḥkīk şeytān sizün²⁶ düşmānuñuzdur, siz dağı anı düşmān idinüñüz. İrdemez özine tābī^c olanları illā *cehennemden ehlerinden* olmağ-ıçün (311a/8=035/006).

TİEM 40: Bayık şeytan sizün duşmanunuzdur, pes dutun anı duşman. Bayık kığırur bölüğünü, tā olalar *tamu islerinden* (206b/6=035/006).

Kur’an: Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır (Diyanet, 2013: 035/006).

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. "أَصْحَابُ السَّعِيرِ" ifadesini karşılamak için **örtāğān ot idilāri** (T.); **tamuğ eşlerindin** (T.); **tamuğ eyelerindin** (T.); **cehennem ehlerinden** (Ar.); **tamu islerinden** (T.) sözcük gruplarından yararlanılmıştır.

Değerlendirmeler ve Sonuç

Dinî metinler içerdiği kutsallık nedeniyle çevrilirken üzerinde titizlikle durulan metinlerdir. Bu çalışmada *ashāb* kavramı üzerinde tespit edilen örnekler incelendiğinde, yeni bir din ve beraberinde gelen dinî kavramların çevirilmesinde Türk dilinin Arapça kavramları karşılamadaki yetkinliği dikkate değer bulunmuştur. Karahanlı Türkçesi Dönemine ait olduğu bilinen TİEM 73 eksiksiz bir metindir. TİEM 73'te Arapça *ashāb* kavramını karşılayan seksen bir örnek tespit edilmiştir (bk. Grafik 1). Bu örneklerin yetmiş beşi satır altı çeviride Türkçe ile karşılanmıştır. İncelenen tüm nüshalar arasında Türkçe kullanım oranının en yüksek olduğu metindir. Bu oran

²⁶ İlgili sözcük Karabacak'ın çalışmasında "sizün" şeklindedir. Toker, "Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 Numarada Kayıtlı Olan Satır Altı Kur'an-ı Kerim Neşri Üzerinde Bazı Düzeltme Teklifleri" adlı çalışmasında "sizün" biçiminde düzeltilmiştir (2015: 104).

%93'e denk gelmektedir. Geriye kalan altı örnek arasında başlı başına Arapça ya da Farsça ile *ashâb* kavramının karşılandığı örnek bulunmamaktadır. Üç örnekte Türkçe ve Arapça sözcükler ile *ashâb* karşılanırken bunun oranı %4'e denk gelmektedir. Türkçe ve Farsça ile iki örnek bulunur ve oranı %2'dir. Metinde yalnızca bir yerde Türkçe, Soğdca ve Arapça ile *ashâb* kavramı karşılanmıştır. Bu da seksen bir karşılığın %11'ine denk gelir.

Karahanlı Türkçesi Dönemine ait olduğu düşünülen Rylands Nüshası eksik bir nüshadır. Nüshada yalnızca on dört kez *ashâb* kavramının karşılandığı görülmektedir (*bk.* Grafik 2). Bu nüshada çeviri sözcüklerin %72'sini oluşturan on örnek Türkçedir. Geriye kalan dört verinin her birinin nüshanın tamamındaki örneklere oranı %7'dir. Bu örneklerden biri Türkçe ve Arapça ile; biri Türkçe ve Farsça sözcüklerle; bir diğeri Arapça ve Farsça sözcüklerle ve sonuncusu da Farsça, Türkçe ve Arapça iledir.

Harezmi Türkçesi Dönemine ait Hekimoğlu nüshası da tam bir çeviridir. Hekimoğlu nüshasında tespit edilen seksen bir ayette *ashâb* kavramı Türk diline aktarılmıştır (*bk.* Grafik 3). Bu aktarmaların %83'ünü oluşturan altmış yedisinin Türkçe ile olduğu görülmektedir. Hekimoğlu nüshasında üç örneğin Farsça (%4): iki örneğin Arapça (%2) ile karşılandığı tespit edilmiştir. Kavram altı kez Türkçe ve Arapçadan oluşan söz öbekleriyle (%7) Türk diline aktarılırken üç örnekte Türkçe ve Farsçadan oluşan söz öbekleriyle (%4) aktarılmıştır. Özbekistan nüshası, Hekimoğlu nüshasından çok az farkla ayrılan bir nüshadır. Sadece beş eksik surenin yer aldığı nüshadan çalışmaya konu olacak yalnızca on örnek tespit edilmiştir (*bk.* Grafik 4). Bu örneklerin dokuzu Türkçe (%90) iledir. Bir örnekteyse kavramın Türkçe ve Farsça ile karşılandığı görülür (%1).

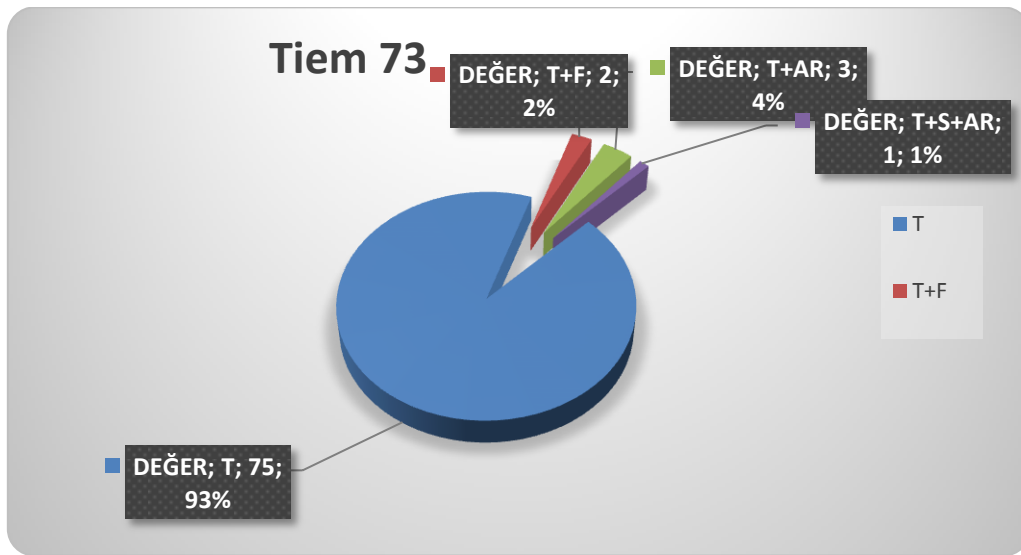
Anonim Tefsir, satır altı çeviriye yer yer tefsir ve hikâyelerin eklenmesi ile oluşturulmuş, eksik bir nüshadır. *Ashâb* kavramının çevirildiği otuz üç örnek tespit edilmiştir (*bk.* Grafik 5). Anonim Tefsir'de, diğer Doğu Türkçesi Kur'an çevirilerine göre çok daha fazla yabancı dillerle kavramın karşılandığı görülmektedir. Toplamda yalnızca on bir Türkçe (%34), karşılığı olan kavramın Arapça ile yedi karşılığı bulunmaktadır (%21). Anonim Tefsir'de Türkçe ve Arapça ile yedi (%21): Türkçe ve Farsça ile altı (%18): yalnızca Farsça ile bir (%3): Farsça, Türkçe ve Arapça ile bir (%3) örnekte kavram Türk diline aktarılmıştır.

Doğu Türkçesi ilk Kur'an çevirilerinde *ashâb* kavramının Türkçe sözcük ve söz öbekleriyle aktarıldığı örneklerin sayısı, yabancı dillerden ödünçleme sözcüklerden çok daha yüksektir. Anonim Tefsir dışındaki tüm Doğu Türkçesi Kur'an çevirilerinde Türkçe karşılıklar, ödünç sözcüklerin toplamından daha fazla tercih edilmiştir. Bu ilk çevirilerde *ashâb* kavramının, fiillerin yanı sıra isim ya da tamlamalarda toplulukları adlandırmada kullanıldığı durumlarda da Türk diliyle karşılıklar üretildiği gözlemlenmiştir.

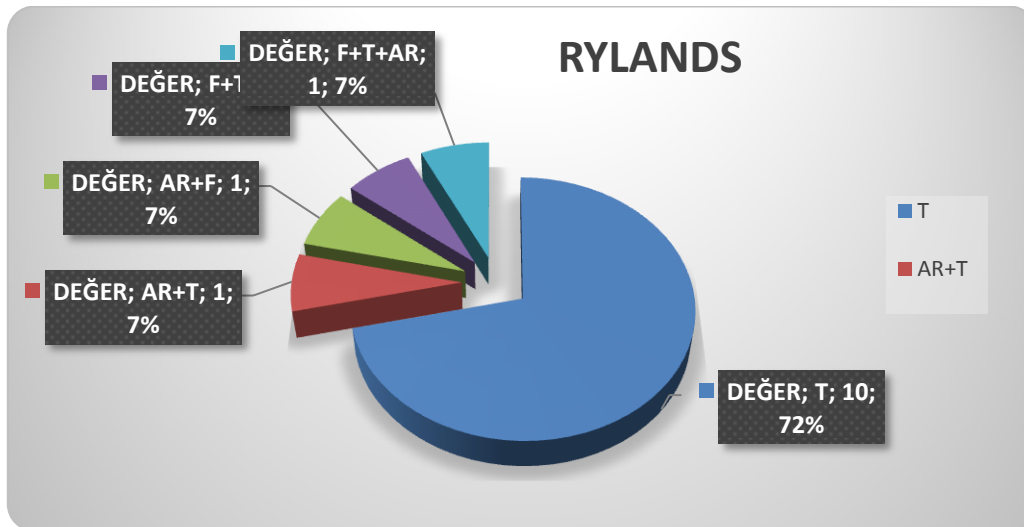
TİEM 40'ta toplam seksen bir ayette *ashâb* kavramının Türk diline aktarıldığı görülmektedir (*bk.* Grafik 6). Bunlardan elli dokuzu Türkçe iledir. Türkçe karşılıkların tüm metne oranı %73'tür. Yabancı dillerden ödünç sözcükler ve Türkçe ile birlikte kurulan söz öbeklerinin sayıları şöyledir: Türkçe ve Arapça ile on bir örnek (%14): Türkçe ve Farsça ile altı örnek (%7): Türkçe, Farsça ve Arapça ile bir örnek (%1). Arapça ve Farsça ile kavramın karşılandığı bir örnek tespit edilmiştir (%1). Sonuçta Batı Türkçesi ilk Kur'an çevirilerinden TİEM 40 erken tarihli bir metin olarak *ashâb* kavramının ifade ettiği sözcüklere Türkçe karşılık ya da karşılıklar bulmada Doğu Türkçesi ilk Kur'an çevirilerine yakın görünmektedir.

Bu çalışmanın en farklı verilerine Manisa Kur'an çevirisinde tesadüf edilmiştir. 15-17. yüzyıllarda istinsah edildiği tahmin edilen metinde toplam seksen bir örnek tespit edilmiştir (bk. Grafik 7). Manisa nüshasında *ashâb* kavramının karşılanmasında en çok tercih edilen dil Arapça'dır. Altmış dokuz Arapça karşılığın metne oranı % 85'tir. Bu oran eksiksiz nüshalardan TIEM 73'ün %93'lük Türkçe ile kavramı karşılama oranından sonra, bir metne hâkim olan en yüksek dile işaret etmektedir. Nüshada Türkçe karşılıklar yalnızca iki örnekte tespit edilmiştir ve bunun oranı da %2,5 olarak hesaplanmaktadır. Türkçe ve Arapça söz öbekleriyle sekiz örnek (%10): Farsça ve Arapça söz öbekleriyle iki örnek (%2,5) bulunmaktadır. Diğer tüm Kur'an çevirilerinden ayrılmasına neden olan bu durumun, metnin ileri bir tarihte istinsah edilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

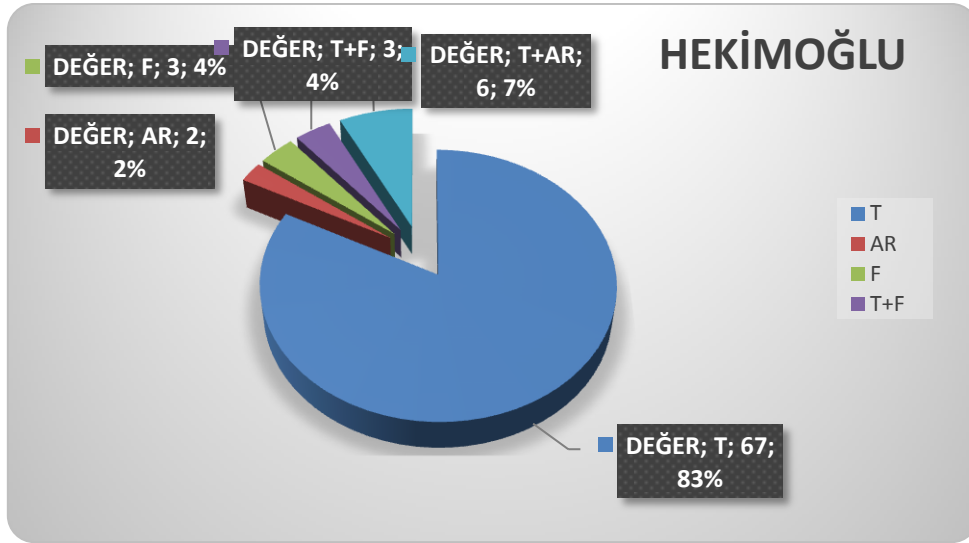
Grafik 1: TIEM 73 nüshasında ilgili kavramı karşılamada kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

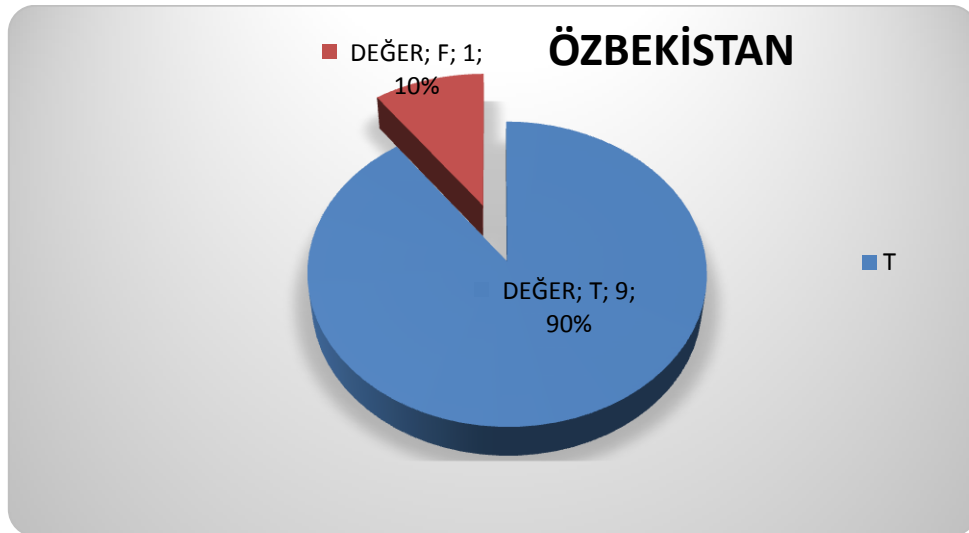
Grafik 2: Rylands nüshasında ilgili kavramı karşılamada kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

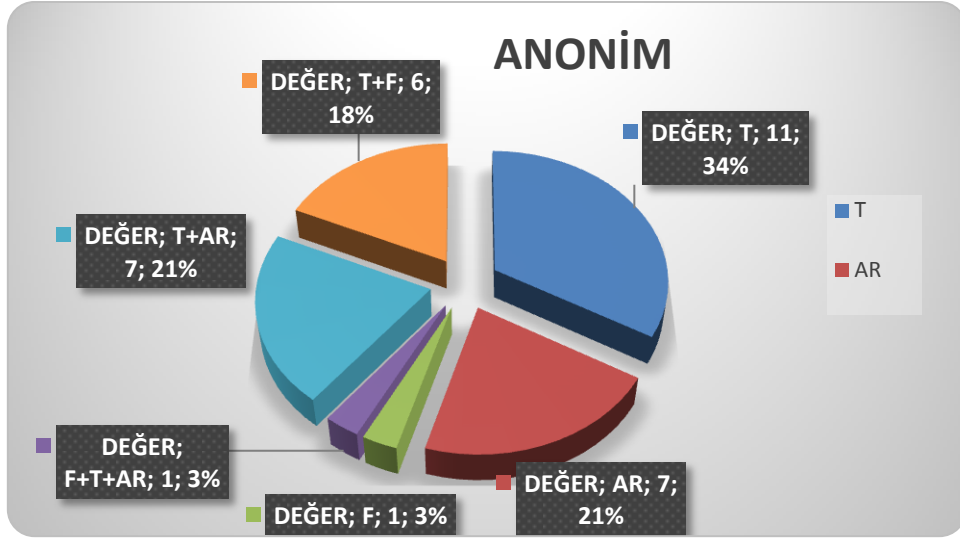
Grafik 3: Hekimoğlu nüshasında ilgili kavramı karşılama da kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

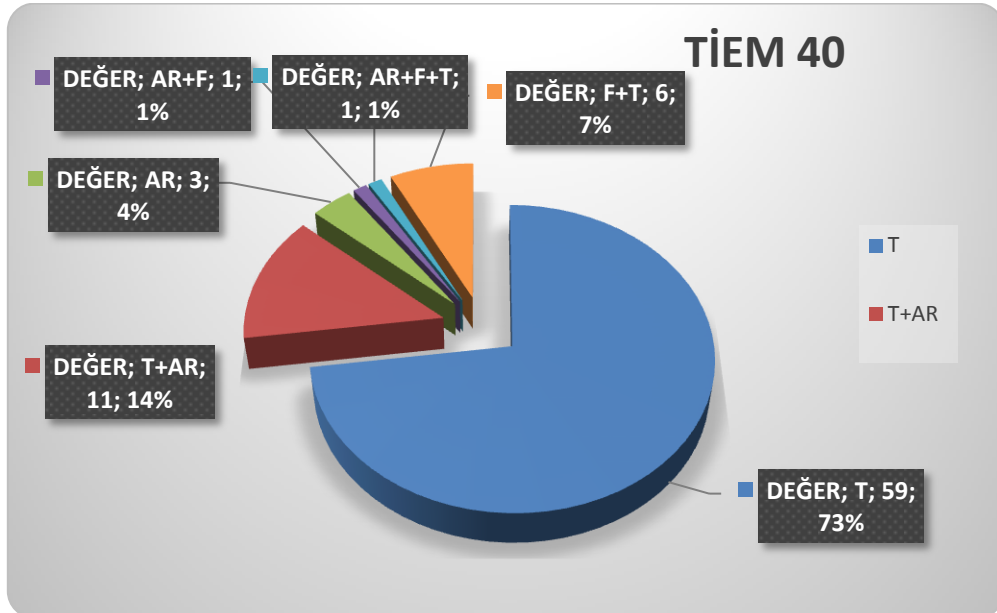
Grafik 4: Özbekistan nüshasında ilgili kavramı karşılama da kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

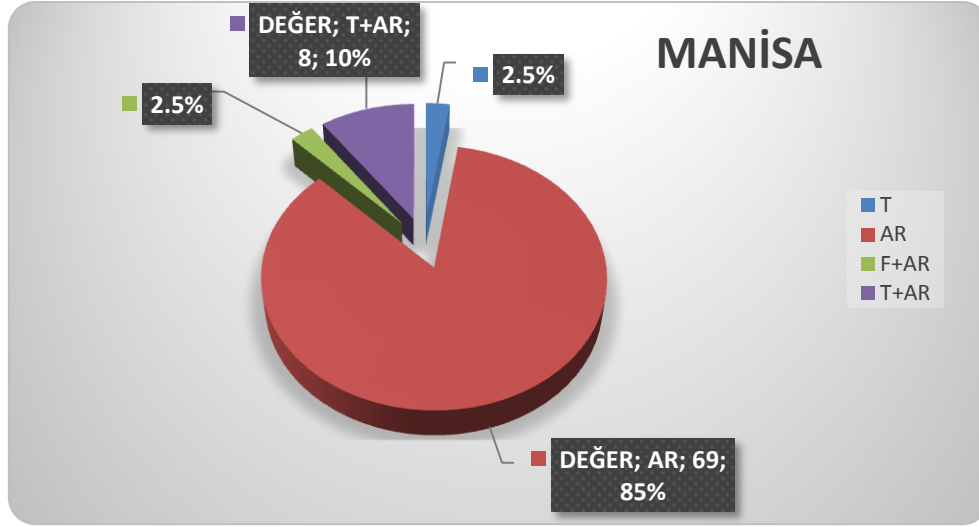
Grafik 5: Anonim nüshada ilgili kavramı karşılamada kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

Grafik 6: TİEM 40 nüshasında ilgili kavramı karşılamada kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

Grafik 7: Manisa nüshasında ilgili kavramı karşılamada kullanılan söz ve söz öbeklerinin kökenleri

Kaynaklar

- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, 1. 2. 3. Ciltler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATEŞ, S. (1975). *Kur'an-ı Kerim ve Cümle Meali*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- BOROKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)*. (Çev. H.İ. USTA ve E. AMANOĞLU). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BROCKELMANN, C. (1954). *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*. E. J. Brill, Leiden.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇANGA, M. (1999). *Kur'an-ı Kerim Lugatı*. İstanbul.
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. (1996). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara.
- ECKMANN, J. (1976). *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapeşte.
- EFENDİOĞLU, M. (2008). Sahâbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 491-500.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2 Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HONAMLIOĞLU, B. (1992). *Kur'an'da Ashâb Terimine Muzâfun İleyh Olan Topluluklar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- KARABACAK, E. (1994-1999). *An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text I, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX*, Harvard

- University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a.
- KARAGÖZ, İ. (2005). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/ 235v/2)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖK, A. VE ÜNLÜ, S. (2016). Türkçe İlk Kur'an Çevirilerinin Tanıklığında Toponimi. *Türk Ulusal Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 7, 42-103.
- SAGOL, G. (1993-1999). *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages). (Part II: Glossary). Harvard (310 pages). (Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b). Harvard (Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: 301a-587b), Harvard.
- SOYDANER, İ. (2002). *Kur'an'da Cehennem Kavramı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- STEINGASS, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞÇERBAK, A. M. vd. (1969). *Drevnyurskiy Slovar*. Leningrad.
- TEZCAN, S. (1994). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Birinci Cilt: A-E)- Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. İstanbul-Wien: Simurg.
- TOKER, M. (2015). Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 Numarada Kayıtlı Olan Satır Altı Kur'an-ı Kerim Neşri Üzerinde Bazı Düzeltme Teklifleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 40. Yıla Armağan*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- TOPALOĞLU, A. (1976-1978). *Muhammed Bin Hamza, XV/ Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası Kur'an Tercümesi, I Giriş ve Metin; IISözlük*. İstanbul.
- ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜŞENMEZ, E. (2010). *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük - Ekler Dizini*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜŞENMEZ, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası: Giriş - İnceleme - Metin Sözlük - Ekler Dizini - Tıpkıbasım*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- USTA, H. İ. (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans, Ankara: Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.